

עלון ידיעות יד ידי הספר

מס. 4

ת.ד. 4368, ירושלים, אביב תשמ"ד

הספר הממלכתי לאמנויות ולאומ-נויות. היום היא מספרת אודות ימים אלה בצניעות רבה, אך ברור ללא ספק שהיא נחשבה אז לסטודנטית מוכשרת מאוד. כמה עובדות מאשרות בהחלט את כשרונה המגוון.

בשנת 1920 זכתה בפרס הראשון לעיצוב צלחות חג המולד עבור יצרן החרסינה של בית המלוכה בברלין. מפעל זה נוסד בידי פרדריק השני במאה השמונה עשרה. במהלך אותו עשור, עד שנתעוררה התנועה הנאצית, עבדה בקביעות עבור אדוויץ רדסלוב, היועץ האמנותי של הרייך ברפובליקה הווימארית. פקיד זה היה מפקח על העיצוב הגראפי עבור הממשל. בין שפע משימותיה

והר הצופים. בחייה, כמו באמנותה, היא מתרכזת במה שקיוני ומוותרת על מה שרק קישוטי. המראה מחלונה הופך כל תמונה בקירות למיתרות.

תכולת תיבות העץ של פרנציסקה ברוך הן שכיות חמדה גראפיות. תבליטים רבים, לוחות אבן עליהם נחרתו. דגמי אותיות וקרמיקה מעניקים צבע למכמנים האצורים במגרותיה. משישכנו לשתות את התה שהכינה ברוחב לב, השרו עלינו זכרונותיה קסם מרתק, ביוצרים אווירה דחוסה של שותפות ביצירה עזה מלפני שנים.

פרנציסקה ברוך נולדה בהמבורג, גרמניה, בשנת 1901; שם היא למדה עיצוב גראפי ורישום אותיות בבית

דמויות בעולם הספר

פרנציסקה ברוך

אחר צהריים חורפי הלכנו, הנרי פרידלנדר ואני, לראיין את פרנציסקה ברוך. על אף שהיכרתי אותה מאז הגעתי לירושלים בשנת 1939, לא ידעתי בדיוק למה לצפות אותו יום. הרי ככלות הכל היא בת 83 היום. אך משכנסתי לדירתה של פרנציסקה ברוך, הממוקמת בקומה הרביעית (ללא מעלית) בבית שברחוב שמואל הנגיד בירושלים, נעלמה בבת אחת כל דיעה שהחזקתי עד עתה. דמותה גבוהה ורזה כשל אשה צעירה בהרבה מגילה. כך גם אישיותה - ישירה אך צנועה; נזכרה בחיות רבה באירועים ובדמויות מלפני שישים שנה. ובעת שדיברה והראתה לנו דוגמאות מעבודתה, עלתה לפנינו אישיותה היצירתית העזה. אותו יום נתגלתה לפנינו אשה חמה ולבבית, שישבה מולנו בחדר המגורים שלה המרוהט בצמצום. המראה החזק- ביותר שנגלה לפנינו היה חלונה, שממנו נשקף מראה נהדר של העיר העתיקה והחדשה

אלף-בית מרובע וכתב רהוט (1951)

המענינות היה עיצוב עיטורים (ביניהם כמה עיצובים מיוחדים של סמל הרפובליקה הגרמנית) לרגל ביקור אמאנאולה מלך אפגאניסטן, שהיה האישיה המלכותית הראשונה שביקרה בגרמניה לאחר המהפכה והדחת הקיסר. בעבודתה לא הסתפקה בעיצוב העיטורים, אלא אף גילפה אותם כדי שידפסו על גבי דגלי המשי שנועדו להתנוסס מעל שולחן הפגישה. כמו כן רשמה את שמות המוזמנים המלכותיים על גבי קלף, כשם שנהגה לעשות זאת באירועים ממלכתיים, בתעודות כבוד ומסמכים אחרים של ממשלת הרייך. תפקיד אחר שמילאה בהצלחה היה עיצוב האותיות ורישומן בתערוכות בהן נטלה הממשלה חלק כמציגה, כדוגמת תערוכת "פרסה", תערוכת הדפוס הבין לאומית שנתקיימה בקלן בשנת 1925 לערך, ו"גסולנדי", תערוכת בריאות בין לאומית שנתקיימה בדיסלדורף באותה עת. בעת שעסקה בהכנת עיצוב האותיות לבינת הממלכתי בתערוכת "פרסה", חלה לפתע האדריכל שבידיו הופקד עיצוב התערוכה כולה. על פרנציסקה הוטלה עבודת הפיקוח על הקמת הביתן כולו, בהתאם ללוח הזמנים המקורי. על אף שלא נתנסתה בעבודה ממין זה מקודם, ניגשה במרץ רב למשימה זו (לשם כך היה עליה לנסוע ברכבת מברלין לקלן, וזאת עשתה הפעם, שלא כרגיל אצלה, במחלקה השנייה!) ומצאה עצמה מופקדת על חבורת עובדים פרועים. קבוצה זו של נגרים, חשמלאים ופועלים אחרים נעה באיטיות מופגנת, על מנת לזכות בתשלום מירבי עבור שעות נוספות בלילה. אך הסטודנטית הצעירה הצליחה לרכוש את אמונם, ומשהניחו אלה את כלי עבודתם אחרי חצות, ערכה להם פרנציסקה סעודת בירה ונקניקיות, ומשם קמו וחזרו לעבודתם. הביתן אמנם היה מוכן במועד שנקבע ופרנציסקה שבה לברלין. ימים מספר אחרי כן נקראה למשרדו של המנהל הכללי של המינהל. שם נשאלה לפשר חשבון ההוצאות המוזר שהוגש להם: 287 בקבוקי בירה ו-522 זוגות נקניקיות חוסלו במשך שבועיים. חשבון זה אושר לאחר שסיפרה שם את מהלך העניינים. במהלך שנות ה-20 ועד לעלייתו של היטלר בשנת 1933, עיצבה

פרנציסקה בין היתר עטיפות ספרים, נייר עטיפה, מטבעות, צעצועי ילדים שגילפה מבולי עץ, תווי ספר ואת ספר שיריה הראשון (שירה סינית מתורגמת לגרמנית). בין עיצובי הכריכות שביצעה נכלל גם ספר עברי אודות הכתובה, שנכתב בידי הרב משה גאסטר, רבה הראשי של בריטניה; ספר פרי עטו של קלאצ'קין, האנציקלופדיה העברית וספרים עבריים נוספים מבית ההוצאה "אשכול", ברלין וירושלים, ועוד.

באותה תקופה (1918-1924) נתבקש האמן יעקב שטיינהרדט לעטר מהדורה ביבליופילית של ההגדה. בתחילה חשב על איור בתחריטים, אולם לאחר שהזכיר פגישות עם פרנציסקה שוכנע על ידה לבצעם בחיתוכי עץ, וגם ביקש ממנה לכתוב עבורו את תוכן ההגדה - עברית וגרמנית. אותה תקופה לא הבינה מאומה בכל הקשור לאות העברית. אך האתגר היה גדול. היא ניגשה לספריה העשירה והמגוונת של הקהילה היהודית בברלין, שם ישבה ולמדה את צורת האותיות, אחר כך החלה מנסה כוחה בכתיבה באמצעות עט וקנה. כך ניסתה להעתיק את האותיות האשכנזיות שבהגדת פראג, ואותיות יפות אחרות מימי הביניים ולאחריהם. בקפדנותה הרגילה החלה לחוש שהיא מסוגלת לכתוב את צורתה ורוחה של האות העברית. היא הצטיינה בלימוד זה כל כך, עד שהאות שלה להגדת שטיינהרדט אף נחטבה כאות דפוס. היא פנתה לצ'רקאסקי, הממונה

העשרים והשלושים במאה העשרים - היא עיצבה אות נוספת המבוססת על האות האשכנזית מאותה תקופה. פרופ' ל.א. מאיר המזרחן הידוע הזמין אות זו, הקרויה מאיר-ברוך. אותיות דפוס אלו נחתכו ונוצקו בבית היציקה של אנשדה בהולנד; אך לא נמכרו לבתי דפוס. בשנות השישים האות נוצקה בבית היציקה של ד"ר שפיצר "אותיות ירושלים". האות לא היתה פופולרית, ונמכרו רק כמויות קטנות ממנה.

ההפקה המקורית של הגדת שטיינהרדט יצאה לאור בשנים 1922/21 בידי אריך גריץ, במהדורת הדפסי עץ ב-200 עותקים בלבד. מהדורה זו זכתה להצלחה כה רבה עד שהופקה מהדורה זולה יותר, בשנת 1923, ללא הרשאת פרנציסקה ברוך (הוצאת "דביר" הוציאה לאור בשנת 1979 פקסימיליה של הגדה זו). שטיינהרדט הכין מתווים ראשוניים ואלבומי עבודות בנשאי ספרי תנ"ך אחרים: ביניהם ניתן למנות את ספר יונה (1953) ומגילת רות (1957), בהוצאת "ג'ואיש פובליקישן סוסייטי".

הקשר הראשון של פרנציסקה ברוך עם זלמן שוקן, עימו עבדה משך שנים רבות, היה כדלקמן: אותה עת כתבה פרנציסקה ברוך תוויות קלף לדפוס העריסה שבאוספו של משה מארקס, שהיה אחר כך המוציא לאור של אוצרו של אהרן פריימן "טיפוגראפיה הבראיקה במאה ה-15" (1931/24). זלמן שוקן ראה את עבודתה על הכריכות ורצה שתעשה עבודה דומה עבור אוסף

האזינו השמים וארברה ותשמע הארץ אמרי פי, יערף כמ

האזינו השמים וארברה ותשמע ה

אותיות "רחל" ו"רמב"ץ" (ראה גם בעמ' 2)

דפוס העריסה והספרים העבריים הנדירים שלו. פרנציסקה ברוך קיבלה ממנו מכתב בו הוזמנה לבוא לחנות הכלבו של שוקן בצוויקאו. פרנציסקה ואמה מעולם לא שמעו אודות שוקן והיו חסרות כסף והבנה מסחרית. עבור נערה צעירה כפרנציסקה היה בנסיעה זו משום סכנה והוצאה כספית עצומה. לבסוף, אחרי ששמעו המלצות חמות על שוקן מקרוב שעבד בבנק, קנתה אמה כרטיס במחלקה הרביעית הלך

בבית יציקת האותיות "ברטולד" על הפקת אותיות עבריות ומזרחיות, ומסרה לו את המתווים שלה. ואמנם האותיות נחתכו, נוצקו בעופרת ופורסמו ברבים תחת השם "סתם" (מאוחר יותר, נוספה אות הלולה מאותו דגם בשם "רחל" וצורה צרה בשם "רמב"ם", בלא שניתנה לכך רשות או אישור מאת פרנציסקה ברוך). האמנית הצעירה לא קיבלה מעולם תשלום עבור עיצוב אחת האותיות המוצלחות של שנות

וישבע המלך ויאמר חי-יהוה אשר
 פדה את-נפשי מכל-צרה: כי כאש
 כאשר נשבעתי לך ביהוה אלהי יש
 ישראל לאמר כי-שלמה בנך ימלך
 אחרי והוא ישב על-כסאי תחתי כי

אותיות "שוקן-ברוך"

גבהים ולא יכלה לטפס על גבי
 סולמות לגבהים. היא הגיעה לתל
 אביב חסרת פרוטה כמעט. הפציה
 המעטים ובהם כלי העבודה שלה,
 מלבד מזוודה קטנה, נתפסו בנמל תל
 אביב, בשל שביתת הערבים בשנת
 1933 כנגד העליה היהודית. את
 עבודתה הראשונה בארץ קיבלה
 בעיצוב תערוכה לכבוד יום הולדתו
 של ביאליק, שנערכה בביתן בצפון
 הרחוק של תל אביב, ליד שפך
 הירקון, מקום שם נערך מאוחר יותר
 יריד המזרח.

אדריכל תערוכה זו, סאפושניקוב
 (אריה אלחנני), שמע אודותיה מידיד

ושוב, הכינו מבעוד מועד בביתן
 כריכים לדרך - לחסוך בהוצאות -
 וכך יצאה לדרך הארוכה והאיטית
 (רק רכבות מקומיות, איטיות, הובילו
 נוסעים במחלקה רביעית) אל עיר
 תעשייתית קטנה בחבל סכסוניה.
 משהגיעה שכרה חדר במלון הזול
 ביותר שיכלה להשיג. למחרת יצאה,
 לא בלי חששות, לראיון הראשון
 שלה לקבלת עבודה. את פניה קיבל
 אברהם מאיר הברמן ז"ל, הספרן של
 ספריית שוקן. בעת הראיון הופיע
 בחדר מדי פעם אדם קטן ועגלגל
 שאותו לא הכירה. כך קיבלה את
 המשרה. בדרכה החוצה, הופנתה
 למזכירתו הפרטית של שוקן, לשם
 החזר הוצאות. הגברת בירנבאום לא
 הסכימה לשלם עבור נסיעה ברכבת
 במחלקה רביעית, ארוחות צהריים
 של כריכים ולינה במלון זול. היא
 שילמה לה הוצאות מלאות, כפי
 שמשלמים לאנשי עסקים - אחרי
 הכל, הרי היא אמנית! שבועות רבים
 אחר כך קיימו עצמן האם ובתה
 מהפרשי אותו תשלום.

מאוחר יותר הניבה עבודתה של
 פרנציסקה ברוך בשרות שוקן
 תוצאות רבות; עבור בית ההוצאה
 שלו עיצבה ספרים, עיצבה את סמל
 עיתונו "הארץ", ולבסוף עיצבה את
 האות העברית החדשה הקרויה
 "שוקן-ברוך". שנחתכה בידי חברת
 מונוטיפ והוכנסה לשימוש תעשייתי
 בבית ההוצאה של שוקן.

כשהחל מתברר לה שלא נשקף לה
 כל עתיד בגרמניה של היטלר, עלתה
 פרנציסקה ברוך לארץ ישראל. היה
 זה בחודש נובמבר שנת 1933. על
 מנת לזכות בתעודת אמן מידי
 השלטון הבריטי היה עליה לעבור
 קורס מזורז בעיצוב חלונות, והיתה
 כל העת נפחדת כיוון שסבלה מפחד

מ.ב.בובר / משנה

מ.ב.בובר

משנה

ש

הוצאת שוקן/ירושלים ותל-אביב/תש"ו

ש

עטיפה (1945)

שיחזרה מארבעה תבליטים שבורים שונים אותם מצאה בכניסה בבית

לחם. אלה לא נמכרו כראוי. היא עיצבה סימניות לספרים, תווי ספר, תליונים וסמלי בתי הוצאה של הוצאות כגון מוסד ביאליק, תרשיש, הדפוס הלימודי בבית הספר ע"ש ברנדייס, הסמל המסחרי של בית המלאכה הלימודי למכניקה עדינה, ועוד.

עם פרוץ מלחמת העצמאות עיצבה הגברת ברוך מספר סמלים לשימוש המימשל, כגון: שטרי נייר בערך נקוב של 50 ו-100 מיל "מטבעות חירום". סיפור עיצוב חזית הדרכון הישראלי מענין לא פחות: ערב חשוך אחד בשנת 1948 דפק זר על

אחרות עבורן ביצעה הגברת ברוך עבודה הן: לודס פלשתין מצרים (מאוחר יותר "פלתורס"), שמיסדה, טורנובסקי, יסד מאוחר יותר בית הוצאה, הפועל עד היום. עבור משרדיהם בירושלים, קאהיר וביירות שירטטה קישוטי קיר דקוראטיביים, את סמלם המסחרי ורוב החומר הפרסומי שהוציאו. לקוח חשוב אחר שלה היה פלשתין פוסט (מאוחר יותר ה"ג'רוסלם פוסט") עבורו ציירה מפות - תעסוקה עיקרית שלה משך שנות המלחמה. פעם, כשהראתה לעיתונאי ס.ג. קלצל אחת מהמפות ששרטטה עלה יפה במיוחד, היך אליה ואמר: "תשתבחי תרנגולת שלי, אני עומד למכור אותך!"

משפסקו להגיע אליה עבודות בתחום הגראפיקה, ניסתה פרנציסקה ברוך את ידה במלאכות אחרות. בתחילת המלחמה, כשניתן היה עדיין להשיג אבקת סוכר, הכינה בביתה מרציפן, מעוטר בעיטורים מרהיבים, שעיצבה במיוחד מתבניות גבס ועטפה (מיותר לציין) בקופסות קרטון יפהפיות ועליהן סימן מסחרי "תופיני ברוך". בעלי חנות מעדנים יהודית ברחוב יפו בירושלים אמנם גינו בחריפות את עיצוב המרציפן שלה לדמויות "אדם וחווה", שנראו להם מגונות. מלבד זאת, נמכרו יצירותיה ברצון, עד אשר נוצרו קשיים בהשגת אבקת סוכר. לשותי הבירה הבריטים, שהיו אותה עת בארץ, עיצבה תחתיות קרמיקה לקנקני הבירה. על תחתית זו התנוסס סמל הצלבנים, אותו

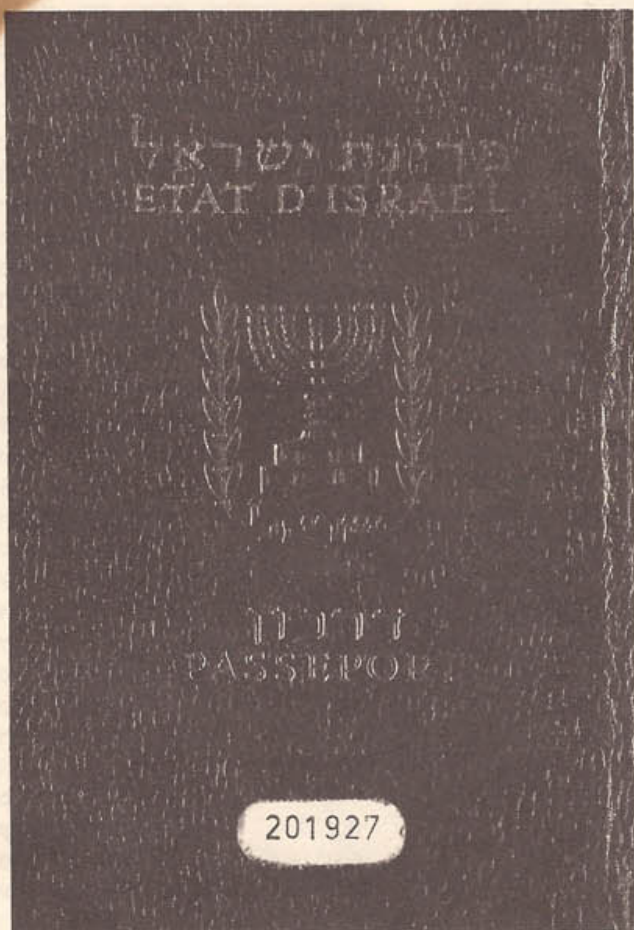
משותף - האדריכל היינץ ראו, יהודי ממוצא גרמני, שהיה בין המעטים שהכירו אותה בפלשתינה. מאוחר יותר שיכנע אותה ראו לעלות לירושלים, שהיתה אותם ימים קרתנית פחות מתל אביב הקטנה. הוא הציגה בפני אדריכלים נוספים, וכך מצאה אצלם תעסוקה כמעצבת, בעיקר עיצבה אותיות שמוקמו על בנינים שהקימו; אריך מנדלסון (בנין בית החולים "הדסה" הישן על הר הצופים אשר עברו היא גם עיצבה רצפת פסיפס), נויפלד (בנין "הדסה" החדש בעין כרם). גם אחרים נעזרו בכשרונותיה. סגנון עיצוב האותיות שלה ניתן לזיהוי בנקל מעל בנינים אלה ואחרים. בביתה ראינו לוחות אבן צבעוניים ועליהם דוגמאות אותיות חרותות, בעברית ולאטינית, אותן ביצעה לפני שעיצבה כמויות של כיתובים לביצוע - דוגמה נוספת לדרך הקשה והמקצועית לעילא אותה נקטה הגברת ברוך בביצוע עבודתה. קיר המיסדים בבית החולים "הדסה" בעין כרם הוא דוגמה

מרהיבה לאמנותה. כיתובים על בתים נוספים אפשר למצוא בקמפוס האוניברסיטה העברית על הר הצופים ובגבעת רם, בנין ההיברו יוניון קולג' ברחוב המלך דוד, ורבים אחרים.

החיים בירושלים בשנות השלושים, וכן משך מלחמת העולם השנייה, לא היו קלים. לקוחות לביצוע עבודות מדרגה ראשונה לעיצוב אותיות ועיצוב גראפי לא היו במספר רב, ובקופת המוסדות הציבוריים היהודיים חסרו אמצעי מימון. בין חברות עבורן עבדה פרנציסקה נמנית גם "דרזנר-דרורי", חברה לציור שלטים, שביצעו את שרטוטיה בהבנה ובדיק רב; סמלים מסחריים, לוחות מתכת ועליהם חרותים שמות חברות, אותיות בולטות. חברות

דרכון מדינת ישראל - לפני ואחרי "טיפול" ע"י פרנציסקה ברוך

ישראל סופר ז"ל

ביום כ"ד אדר א' תשמ"ד (27.2.1984) ישראל סופר הלך לעולמו, אחרי מחלה ממושכת. הוא היה מחנך, מו"ל וסופר בנושאים הקשורים לספר ולטיפוגראפיה; איש תמים, מלומד ותרבותי, הרוכש את אהבת הזולת בפגישה הראשונה. הוא נולד בוויז'ניץ, בוקובינה, בשנת 1905 והיגר לארה"ב ב-1912. התחנך חינוך כללי ויהודי בניו יורק וגמר כמורה את הקולג' העירוני. רוב ימי חייו הוא עבד במערכת החינוך היסודי בניו יורק. ישראל היה יהודי וציוני גאה. כבר כאיש צעיר התעניין בכתביה, עריכה ובעולם הספר בכללו. הוא פגש את אשתו, מרגרט קרנצלר, במחנה קיץ לנוער, שם ניהלו שניהם יחד את עתון המחנה. הם התאהבו והתחתנו ב-1931. רבות מפעולות ההוצאה לאור שעסק בהם נעשו בשיתוף עם אשתו. שם בית ההוצאה שלהם, הוצאת תלם, רומז

שרתוק" - שר החוץ הראשון של מדינת ישראל. עבודתה של פרנציסקה ברוך מאופינת ביסודיות נדירה, מסירות איך קץ, הגינות יצירתית וסירוב לוותר על עקרונות של איכות, קריאות, שלמות והארמוניה. עיצוביה משלבים רגש טבעי ופשוט לצורה הטהורה עם הבנה אינסטינקטיבית לגבולות האפשרויות הגראפיות. המתווה המוגמר נראה כאילו הגיעה בקו ישר אל הצורה הסופית והאפשרית היחידה. רגישותה המפוקחת אך ספוגת ההשראה מנחה אותה תמיד. אישיותה נסתרת מאחורי מסירותה המוחלטת לענין העומד מולה - העבודה אצלה תמיד קודמת לכל. בקושי הצליחה להרוויח למחייתה מעבודתה, אך עדיין תרמה ותורמת לתחיית האות העברית החדשה והעיצוב הגראפי בישראל.

ה.פ. את ג.ש.

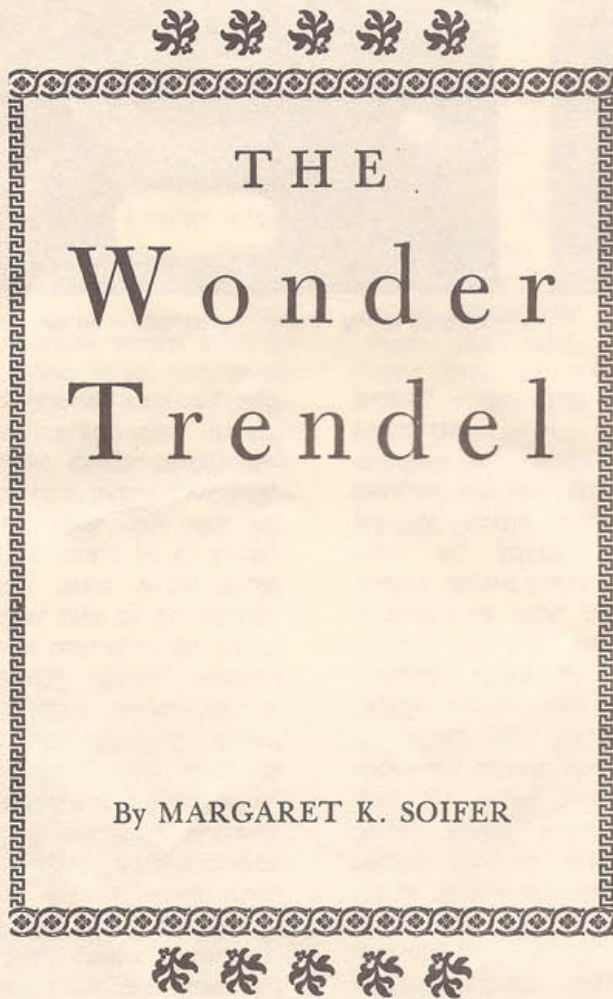
מאנגלית: אתי תמרי

דלתה. הוא היה אדם נמוך בעל שפם שחור. בלא שיציג עצמו תחילה, הראה לה את כריכתו החדשה של הדרכון הישראלי הצעיר. "אני צריך לצאת לחו"ל מחר, ולא אצא עם דרכון שעוצב בצורה כל כך גרועה. אנא, רישמי מחדש בצורה שורות אלה שיוטבעו בזהב על גבי הכריכה. סמל המדינה הישראלית כבר מוטבע במקומו, ועל שורות האותיות להתאים למקומן היחסי במרווח שנותר". פרנציסקה ברוך מיחתה ואמרה כי גם לעבודה קטנה יש להקדיש זמן לנסיונות ולהכנות, אך לבסוף, כיוון שהושפעה מרגישותו של הזר לעיצוב גראפי, התישבה לסיים את העבודה. עדיין תמזהה כיצד ניתן יהיה להפוך את עבודתה להטבעת זהב למחרת בבוקר, אך הזר הבטיחה שהוא עצמו ידאג לכך. לבסוף חתם עבורה על קבלה, על מנת שתוכל לגבות את שכרה. מאוחר יותר פיענחה את השם שהסתתר מאחורי החתימה: "משה

שני בני הזוג התאהבו בירושלים, וכאשר הם יצאו לגימלאות, התישבו בירושלים. ישראל סופר היה נציג השבועון "פאבלישרס וויקלי" בארץ. ב-1970 הוא נתמנה עורך של "עולם הספר הישראלי", פרסום של מרכז הספר והדפוס של מכון היצוא הישראלי. במשך 3 שנות כהונתו כעורך הרבעון, הוא הביא אותו לרמה גבוהה מאד של מקצועיות, כתיבה טובה, וסיקור מקיף ומעמיק של ההוצאה לאור והדפוס בישראל. התענינותו בצד האסתטי של הספר משתקפת בבירור מבחירת הנושאים ברבעון - עיצוב ספרים ואותיות, גרפיקה, טיפוגרפיה וכריכה.

יועץ ועורך של סדרת ספרי לימוד להוראת האנגלית בהוצאת מקמילן הענקית. הוא נשאר בקשר עם מק-מילן עד למותו. כמו כן הוא כתב טור בעתון נוער בשם "מסדר הסיפורים". בתחילה ביקש ממנו העורך לנסות כמה מהסיפורים בכיתות בהן לימד; יותר מאוחר כתב טור חדשי על ניצול העתון בהוראה בכיתה. עם הרחבת ספריות בתי הספר בניו יורק ישראל נהיה בתחילה ספרן, ואחר כך מפקח אזורי של ספריות. ביקורם הראשון של ישראל ומרגרט סופר לישראל היה בשנת 1960, כאשר בתם השתתפה בקורס קיץ ב"מכון למדריכי חו"ל" בירושלים.

ל"תלמים" שהם ראו במי הנהר לידו בילו את ירח הדבש. בערו סטודנט, הוא הרוויח קצת כסף על ידי עסק של הזמנת ספרים באמצעות הדאר. לרגל זה נוכח להכיר את תנועת ההוצאות הפרטיות הקטנות שצצו אז בארה"ב. רבים מהספרים שהוא מכר היו הוצאות ביבליופיליות, מעוצבות, מודפסות וכרוכות בטוב טעם. ישראל השתתף בקורסים לעיצוב, סידור והדפסה שאורגנו ע"י AIGA (ארגון אמריקאי לאמנויות הגרפיות). ביחד עם חבורת סטודנטים הוא השתתף בעשיית ספר שלם במו ידי. במסגרת AIGA הוא פגש רבים מגדולי המעצבים והמאיירים של ספרים שחיו אז בארה"ב. אהבתו לספר, צורתו והדפסתו, נשארה איתו כל ימי חייו. אך המצב הכלכלי באמריקה של שנות ה-30 מנע ממנו מלהיות מו"ל מקצועי; הוא המשיך לעבוד כמורה כדי להבטיח לעצמו ולאלה התלויים בו קיום כלכלי. זמן קצר אחרי נישואיו פורטמו סידרה של הצגות לילדים שנכתבו ע"י מרגרט. חוברות אלו היו מודפסות בטוב טעם, אך במחיר צנוע, בבית דפוס מצויין בפורטלנד, דפוס סאותוורת אנטונסן. היה זה בית דפוס בעל שם, אשר הדפיס את החוברות הצנועות בעיקר מכיוון שבעליו התרשם מהטעם הטוב של המו"ל הצעיר. סידרה זו הצליחה אף מבחינה מסחרית; רבות מהן הודפסו במהדורה שנייה ושלישית. בין הספרים שהוצאו בהוצאת תלם היה ספר על נושא ישראלי: "ילדי העמק" מאת ליבי ברורמן, עם איורים מאת תמימה גזרי, על ילדים שנולדו וגדלו בנהלל. הספר הודפס במהדורות רבות; אחת מהן "עודכנה" על ידי צירוף ילדה שעלתה מגרמניה במסגרת עליית הנוער. מרגרט כתבה ספר מצליח אחר: "שעשועים לאור המדורה", מדריך לבילויים במחנות נוער; הספר פורסם, אחרי מהדורות רבות, גם על ידי ימק"א האמריקאי. ב-1935 הוצא לאור ספר אחר פרי עטה של מרגרט: "בובות, מסכות וצללים" - מדריך לתיאטרון ילדים; גם הוא יצא במהדורות אחדות. אך במצב הכלכלי ששרר בארה"ב בשנות ה-30, כל הספרים אך כיסו את ההוצאות ולא הכניסו כסף. בשנת 1957 הוזמן ישראל להיות

עטיפה לספר בהוצאת "רגב"

העושות מאוחר יותר את דרכן
ברחבי הארץ.

מדי שנה בחודש יוני מוזמנים יידי
הספר לסיור מאורגן בסדנת ההדפס
הירושלמית, שם ניתן להם הסבר
מפורט אודות תהליכי העבודה
הכרוכים בהפקת הדפסים. אך
אורחים רצויים בסדנה משך כל
השנה. קורסים בהקניית שיטות
הדפס האבן ותחריט הנחושת
מתקיימים בכל שנה בסדירות.

בשנה שעברה זכתה סדנת ההדפס
בתרומת הספרייה של דולף (א' פ')
מיכאליס המנוח. מר מיכאליס היה

מכונת דפוס ישנה משנת 1886 מדגם
אלביון, שנועדה במקור להדפסת
אותיות, והיום משמשת להדפסי עץ.
שתי מכונות דפוס מסוף המאה
התשע עשרה להדפסי אבן מסוג
"נורמברג", שאחת מהן נרכשה
בצירוף 80 לוחות קלהיים מקוריים,
ובכמה מהם נותרו עדיין שרידי
אותיות עתיקות. כמו כן מצויה
במקום מכונת דפוס חדישה להדפסי
משי. בקומה העליונה מצויה
הגלריה, שמגרותיה עמוסות
בהדפסים שנעשו בסדנה. על
הקירות תלויות תמונות מתערוכות

תחרויות ותערוכות עיצוב וכיו"ב.
ב-1973 הוא פרש מתפקיד זה, אך
המשיך להתעניין ולייעץ לעורכים
הבאים.

הוא גם ערך וברובו כתב עלון שבועי
לפרסום יריד הספר הבינלאומי
בירושלים שיצא סמוך לירידים החל
משנת 1969. ב-1970 פירסם מאמר
מאוייר על ד"ר משה שפיצר לרגל
יום הולדתו ה-70. בקטלוג התערוכה
של עבודותיו של שפיצר שנערכה
ע"י "ידידי הספר" בשנת 1980 לרגל
יום הולדתו ה-80, פורסם מאמר זה
מחדש באנגלית ובעברית.

ביום 7 ביולי 1975 התפוצצה מכונת
תופת בכיכר ציון בירושלים,
ובהתפוצצות נהרגו בתם של מרגרט
וישראל, רבקה ובעלה מיכאל בן
יצחק. ממכת גורל זו ישראל לא
התאושש. הוא הזדקן בן לילה.

משפחת הקרבנות יסדה את קרן בן
יצחק לזכרם. הקרן מוקדשת לאיסוף
ספרי ילדים מכל העולם והצגתם
לקריאה בספריית אגף הנוער של
מוזיאון ישראל. כמו כן מעניקה
הקרן אחת לשנתיים פרס ע"ש בן
יצחק לספר הילדים הישראלי הטוב
ביותר. חשיבותם של ספרי ילדים
מעוצבים ומאויירים היטב ברורה
כאשר ספרים אלה מהווים את
המפגש הראשון של הילד עם עולם
האמנות.

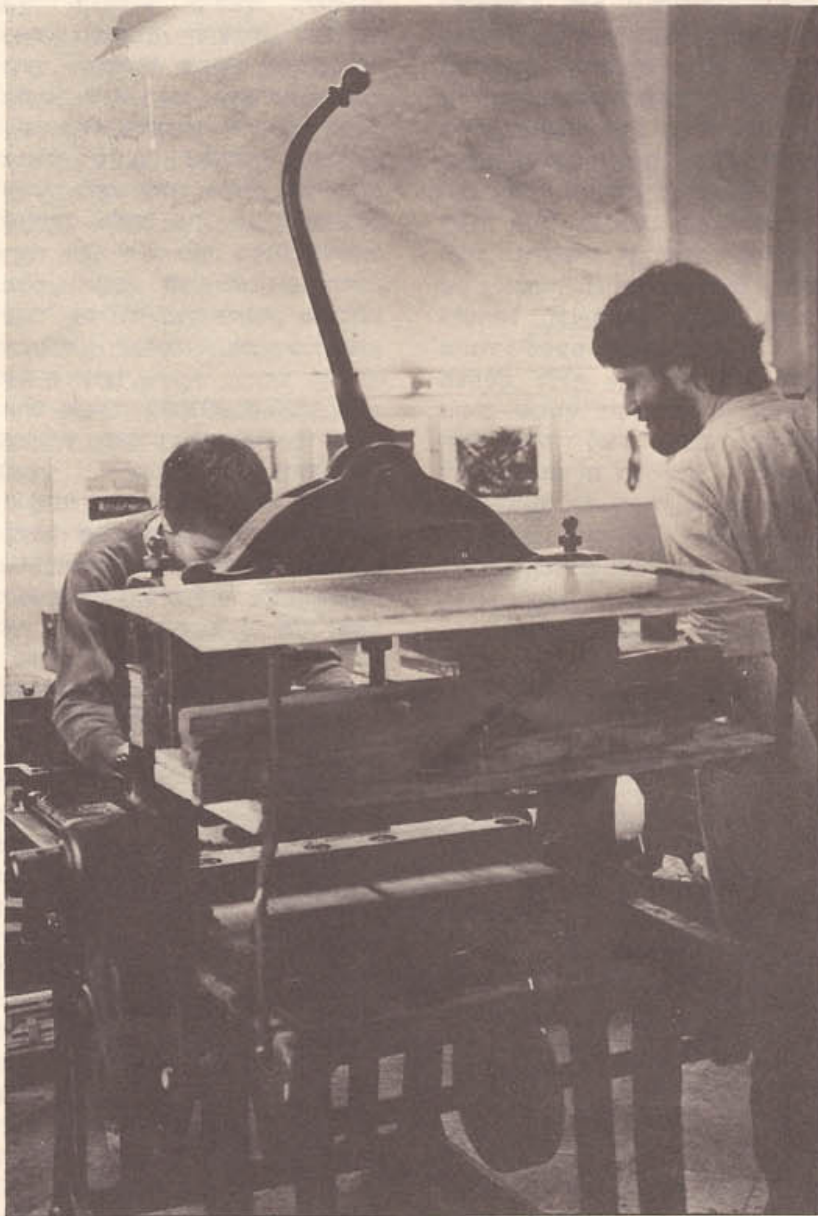
זכרו של ישראל סופר לא ימוש
מאלה אשר הכירו אותו. הוא היה
איש צנוע, סגור קמעה בתוך עצמו,
חכם, ישר ותמיד מוכן לעזור לזולת.
היי זכרו ברוך.

גדעון שטרן

ספריית דולף מיכאליס

בסדנת ההדפס; ירושלים

סדנת ההדפס הירושלמית, נוסדה
בשנת 1974 בידי אריק קילמניק,
בסיועה של אגודת הציירים
והפסלים הירושלמית וכן יידי בית
האמנים בירושלים. במקום מבוצעות
הדפסות בטכניקות שונות: הדפס
אבן, הדפס עץ, תצריבים ותחריטי
נחושת וכן הדפסי משי. העבודה
מתבצעת בידי האמן עצמו, או בידי
אמני הסדנה, תחת פיקוחו של האמן.
חדרי הקומה הראשונה של בית
המגורים אשר נבנה בסוף המאה
התשע עשרה, עמוסים במכונות
דפוס, ישנות וגם חדשות: ביניהם

סדנת ההדפס, ירושלים

סגן המנהל של הסניף הראשי של בנק לאומי בירושלים, ואחד מחבריו המהוללים של חבר הנאמנים של סדנת ההדפס. מר מיכאליס נולד בגרמניה, שם החל עובד בבנק בגיל צעיר מאוד. הוא ואשתו לעתיד, הגב' אווה שטרן, היו חברים בתנועת הנוער הציונית. עם עליית הנאצים לשלטון שכנע מר מיכאליס משפחות יהודיות רבות לעלות ארצה. הנאצים סגרו את הבנק בו עבד מר מיכאליס, ואז עלו בני הזוג מיכאליס ארצה, אך לא לזמן רב. דולף מיכאליס נשלח ללונדון לעבוד באינטריה, חברה בת של "ההעברה", שעסקה בהעברת נכסיהם של יהודי גרמניה משם. אווה מיכאליס שימשה בלונדון כראש הסוכנות היהודית לעליית הנוער. שהייתם במקום, שתוכננה להימשך שנה בלבד, נתארכה מאוד. מכיוון שלא נשאו עינם דרכון ארץ ישראלי סירבו שלטונות המנדט לאפשר להם לשוב לארץ ישראל, והתיחסו אליהם כאל חסרי מדינה. ארצה עלו סוף סוף בשנת 1945, בפעם השנייה. מר מיכאליס החל לעבוד בשירות בנק לאומי, הגברת מיכאליס המשיכה את עבודתה בעליית הנוער.

כאדם מעורה באמנות, השתתף מר מיכאליס בקורס הראשון להדפס שנערך בסדנה הירושלמית. עבודותיו הודפסו תמיד בסדנת ההדפס. הנושאים האהובים עליו היו נגנים ונופים, ותחום אחרון זה לווה בסגנון אימפרסיוניסטי לירי בגוני אפור רכים. מעת לעת היה מר מיכאליס תורם ספרים חיוניים לסדנת ההדפס ופעמים רבות אמר לאשתו כי היה רוצה שספרייתו תועבר, בבוא היום, לרשות הסדנה. בחודש נובמבר 1982 הועברה הספרייה לרשות הסדנה בידי הגברת מיכאליס. הספרייה כוללת כ-1,000 ספרים וכתבי עת בשטחי תולדות האמנות, גראפיקה ואדריכלות, בצרפתית, אנגלית וגרמנית. כמה מבין הספרים באוסף הינם עתה נדירים במיוחד ומצטיינים בכריכות מיוחדות.

חזוי הספר (אקס ליבריס) לספריו של דולף מיכאליס עוצבו בידי נפתלי ראקוצין, כתחריט. מכאן הועתקה העבודה בשיטת אופסט והוכנסה לכל ספר בספרייה. תמונת צ'לן ופסנתרן מעשה ידי מיכאליס מופיעה בתוך התו, ונלקחה מתחריט

שעשה מיכאליס המנוח. התמונה הועתקה בידי ראקוצין ועוצבה בתו בסגנונו. נפתלי ראקוצין נולד בשנת 1948 במוסקבה ולמד במכון הפוליגרפי המוסקבאי משך חמש שנים. הוא סיים את לימודיו בשנת 1971. אחרי שהשתתף בשתי תערוכות קבוצתיות במוסקבה עלה ארצה בשנת 1974, והמשיך בלימודי התחריט שלו בסדנת ההדפס. סדרות התחריטים שלו, המאירות את "המשפט" מאת קפקא ו"שלושת המוסקטרים" מאת דומא מעידות על שליטה מעולה בטכניקת ההעתק; צורות, רקע ומשחקי אור וצל מופיעים בכל מקום, בשרטוט קצבי ומקווקו. ככל שדחיסות הקו מורגשת, כך הולך הגוון ומעמיק. בין העיסוקים החביבים עליו, נמנים איורים לספרים, לאו דווקא כאיורים ליווי הכתוב בו, אלא כעצמים מוחשיים לציור. תערוכתו "הספרייה ותחריטים אחרים" נערכה בבריטל בשנת 1979. כן הציג תערוכות בתל אביב, ירושלים ובלונדון. עבודותיו של ראקוצין מצויות באוספים שונים בישראל ובאירופה, והאמן עצמו מתגורר מפעם לפעם בפריס.

ספריית דולף מיכאליס היא נכס חשוב שנוסף כעת לסדנת ההדפס הירושלמית. מדי פעם נוספים לספרייה ספרים רבי-ערך - ביניהם ניתן לציין את סדרת היצירות של פיקאסו ברישום ובקרימיקה, בארבעה כרכים, מאת ג'ורג' בלוך.

(ראה גם עמ' 6)

ל.א.

מדור השימור

שימור עבודות אמנות על נייר

הדפסים לא ממוסגרים וציורים יש לשמר בקופסה שטוחה, עדיף אטומה, כשהם מופרדים זה מזה על ידי גליונות דקים של נייר שקוף נטול חומציות. אם נשתמש בנייר עיתון או נייר מאיכות ירודה, המכיל כמות לא מבוטלת של ליגנן או חומצה, קרוב לוודאי שהם ידהו עם הזמן ויישחתו. כך עלול הנייר להכתים ולהחמיץ את נייר ההדפס, עליו הוא צריך להגן. הקופסה האטומה צריכה להיות מרופדת בנייר נטול חומציות ועליה להיות

מאוכסנת במקום נקי מאבק ובמאוזן, כגון מגירה או מדף מתכת.

בעת שמטפלים בהדפסים, יש להקפד על נקיון הידיים. כל קרע מקרי אסור בנגיעה, כיוון שמישש קצות הקרע מזהם אותם ומקשה על איחויים. לעולם אין להשתמש בסרט דביק כלשהו לתיקונים ממין זה. כך גם אסור לחתוך או לגזור את יצירת האמנות שבידך. טיפול כזה מפחית מערכה ומנוגד לכוונת האמן שיצרה. לעולם אין (מלבד מקרים יוצאי דופן) להשתמש בדבק להצמדת הדפסים ללוחות עץ. מהלך כזה מעוות את תנועתם הטבעית ויוצר להצמם העלולים להוביל להתהוות קרעים או בקעים על גבי גליון הנייר. בנוסף לכך הדבקה משנה את המראה המקורי של הגליון.

לפני מיסגור, יש לכסות את הדפסים משני הצדדים באמצעות לוחות קרטון עבים ונטולי חומציות לחלוטין. זו צורת השימור הטובה ביותר. הדפסים יש למסגר כשהם תלויים על לוח קרטון נטול חומציות - מאחור - ולא מוצמדים ישירות אליו. אם יתלו בצורה נכונה ניתן יהיה להסירם בנקל מן המסגרת בלא שייזקו.

תמונות צפות (אלה הנתונות במסגרת בלא שיחצוץ בינן לבין החוץ לוח קדמי כלשהו) יש לתלות על גבי לוח אחורי בשני צידיהן וכן למעלה ולמטה. תמונות אחרות יש לתלות רק בראשן, ולהוסיף מתלה אחד או יותר, בהתאם לגודל גליון התמונה. המתלים יכולים להיות עשויים ממתלה מקופל או מתלה תלוי, ואלה מיוצרים מנייר יפני מאיכות טובה (קוזה) מסיבי עץ תות הנייר. מתלים אלה יש להצמיד להדפס באמצעות שכבה דקה ואחידה של דבק אורז או חיטה.

כיסויים מאיכות ירודה דוהים עם הזמן, מחמיצים את פני ההדפס ואף מכתימים אותו. כמו כן יש בנוכחותם כדי לעודד תקיפת ההדפס בידי מזיקים זעירים (חרקים ועובש). הלוח הקדמי צריך להיות מוצמד אל הלוח האחורי באמצעות סרט בד לבן דביק. הכיסוי הקדמי הוא לרוב קטן במעט מן ההדפס. הצד האחורי של שפת לוח הזכוכית חייבת להיות קהה. אם היא חדה יש לשייפה קלות, על מנת שלא תפגע בשלמות ההדפס. לוח הזכוכית עצמו אסור שיגע ישירות בהדפס. כיוון שאחוז

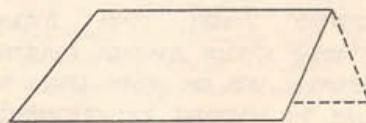
סביב לשוליו המשופעים של לוח הזכוכית. אם ראוי ההדפס לתליה על הקיר, יש לוודא ראשית את כיסויו בקרטון נטול חומציות מאחור. זכור שערך ההדפס יורד חדות אם הוא מצוי במצב כללי ירוד. הדרך היעילה והטובה ביותר לשימור מצבו הנוכחי הוא באמצעות מיסגור ושימור במקום קריר, נקי ויבש.

נלי סטביסקי מאנגלית: אתי תמרי

אירועי השנה שעברה

במסגרת פעילות אגודת ידידי הספר בשנה שחלפה, נערכו סיורים בבית ההוצאה "כתר", בכריכיית וינר ובסדנת ההדפס הירושלמית. הוקרנו שני סרטים: האחד על עשיית נייר בעבודת יד ב"בארקם גריין" באנגליה והשני, אודות הדפסת ספר מתקופת הרנסאנס במוזיאון פלאנטין מורטוס באנטוורפן, בלגיה. לפני חג הפורים, ביקרה האגודה במוזיאון לאמנות יהודית, במעון הבנות, ירושלים, שם הציג בפנינו כבוד הרב שלמה פפנהיים את המוזיאון ותיאר את מהותו וייחודו של אוספו המיוחד - מגילות אסתר. בחודש מאי הרצה בפנינו מר זוסיא עפרון, שאביו היה מדפיס בוילנה, אודות תחיית הדפוס העברי ברוסיה ובגרמניה בשנות ה-20 וה-30 למאתנו. בדבריו עמד על המיוחד שבהוצאה לאור של ספרים אודות אמנות יהודית ואלבומים של יצירות אמנים יהודיים. זוסיא עפרון, חוקר פולקלור נודע

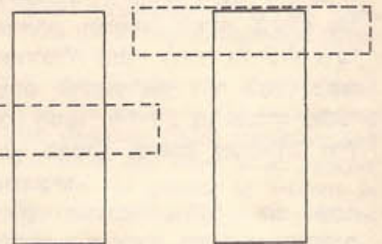
התאית ממנה עשוי הנייר. בכך נחמץ הנייר ודוהה ועוצמת הצבעים פוחתת. נייר פשוט מיצור עכשווי, המצוי לרוב בהדפסות כרזות פרסומת ואמנות המאה ה-20, מכיל ליגנין, המכהה עם הזמן את גונו ובמהירות גדולה יותר עם החשפו לאור שמש. כמו כן הופכים גליונות אלה פריכים מאוד בהתיישנם. תנודות במידות החום ובאחוזי הלחות הינם מרכיבים חשובים בדאגה לשמירת יציבותם של הדפסים. נסה לשמור על טמפרטורה קבועה של 20°C לערך ועל לחות יחסית של 50%-60%. לחות וטמפרטורה גבוהות מעודדות התפתחות עובש על נייר ומושכות אליו חרקים זעירים. אין לתלות הדפסים בעלי ערך מעל מקרני חום - זכור כי החום מחמיץ את ההדפס. כשנראה שקרה דבר מה מעורר דאגה להדפסיך - התיעץ במומחה לדבר: משמר (רסטוראטור) מקצועי.

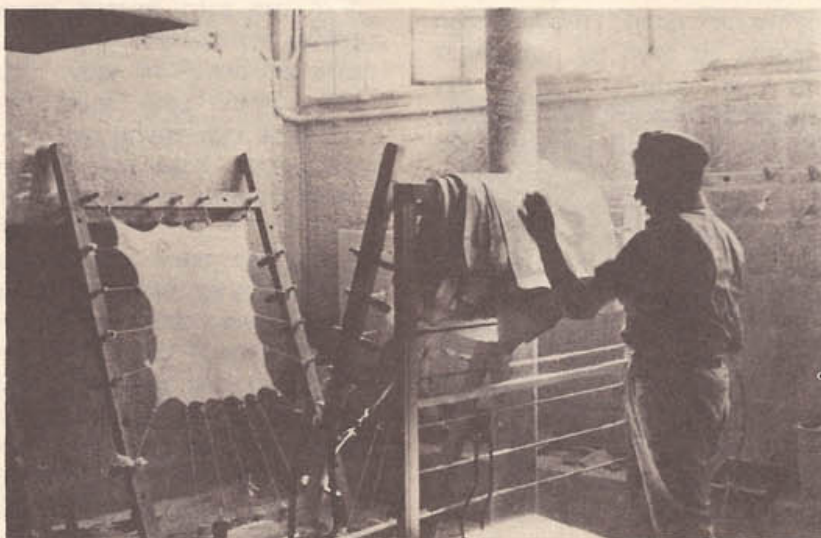
במיוחד אמורים הדברים כשמדובר בהדפסים בעלי ערך גבוה. החלף את הכיסיים הישנים הדחויים שמסביב להדפסיך, במיוחד אלה בעלי טבעת חומה ורודה המקיפה את הכיסיי

הלוחות באוויר אינו קבוע, עלולות טיפות רטיבות להתעבות, להיספג בנייר הסופג ולהכתים את ההדפס. בנוסף לכך עלולים פירווי צבע להידבק לזכוכית. אם אי אפשר להניח כיסוי קדמי, בשל סיבות אסתטיות, בקש ממי שממסגר עבורך את ההדפס להניח חציצים בין ההדפס לבין הזכוכית, על מנת למנוע תקלות אלה.

אין לעטוף מפות או הדפסים ביריעות צלולוז (ניטרולולוז), פוליאטילן או צלולוז אצטאט בוטיארט. אלה משחררים מתוכם במשך הזמן חומרים המפרקים ופוגעים בנייר. צלופן וצלולוז אצטאט הינם חומרים יציבים דיים, כך גם לגבי יריעות אקריליק (פלקסיגלאס) - שככל הנראה אינן פוגעות בנייר. יריעות פוליאסטר בנות 3, 4, ו-5 מיל נמצאו בבדיקות מקיפות ראויות לעיטוף בידי ספריית הקונגרס בושינגטון. מומלץ לעטוף

הדפסים בחומר זה, ובלבד שהוברר קודם כי נייר ההדפס חופשי מחומציות כלשהי. מאידך יריעות פוליאסטר אינן ראויות לעיטוף גליונות שעליהם נרשם בצבעים רפויים מעט יותר, כגון בצבעי פסטל, פחם, גואש ומספר מיני דיות. חומר זה ניתן לרכישה בצורת מעטפות, יריעות וגלילים. יש לחתוך יריעה בהתאם למידת ההדפס הנעטף ואז לכרוך את הפוליאסטר משני צידי ולהדביק באמצעות סרט דביק דו צדדי. גליון עטוף בפוליאסטר יכול להיות מטופל בלא חשש ובלא שייגרם לו נזק כתוצאה ממישור. החומר מופיע בכמה שמות מסחריים כגון מילאר, (דו-פונט), סקוצ'פאר (3M) ומלינקס (אי.סי.אי.).

בית-המלאכה לקלף גלנדאר, ירושלים

ומנהלו לשעבר של המוזיאון לאמנות בעין חרוד, הביא עימו דוגמאות לדבריו שהיו עדות מרשימה ומרהיבה לתרבות יהודית בתקופתנו.

ידיד הספר

אגודת ידידי הספר נטלה חלק בפעילות ידיד הספר הבין לאומי האחד עשר שהתקיים בירושלים בתאריכים 25-30 באפריל 1983. מוסתרים קמעה משני העברים בין דוכן "הומאניטי פרס" (סיימון וג'יימ סילברמן) לבין דוכן כתב העת "אי.ב. בוקמן" (ג'ייק צ'רנובסקי) - שניהם ידידי ישראל וספרים, משכו אליהם תשומת לב חובבי הספר הישראליים. מוציאים לאור, מדפיסים ואנשי תעשיית ספר רבים עצרו ליד דוכננו ושאלו אודות ד"ר לסלי, חתמו בספר שהוכן בעבודת יד ונועד להישלח אליו לאחר תום היריד. האגודה זכתה לצרף אל בין חבריה מתעניינים נוספים, רוב הספרים שהוצעו שם למכירה נמכרו וסדנת הנייר זכתה בהזמנות רבות ככל שיכלה לעמוד בהן. חלק מהענין לו זכה דוכננו נעוץ בעובדה שעבודות רבות תלו על קירות המסדרון, שמעברו השני של אולם בניני האומה. היתה זו תערוכת "עט ונייר". לפני כשנה הביא עימו ד"ר לסלי מזוודה עמוסה בעבודות מעשה ידי המפורסמים שבקאליגראפים בעולם, במקור ובצילום. רובו של חומר זה היווה בשעתו את התערוכה "קאליגראפיה בין לאומית דהיום" שנערכה בשנים 1981/80, במרכז החברה הבין לאומית לאותיות דפוס בניו יורק. לעבודות אלה נתלו עבודות נוספות מעשה עטם של אמנים ישראלים כרות באומן, יעקב בוסידן, מאלה קארל, הלה הרטמן, הנרי פרידלנדר, לין מילסטון, עדנה מירון, פרד פאוקר, אלי פרייס, נורמאן סלפקוב ויוסף הבה.

צר היה שלא נוספו לתערוכה זו עבודות של יוצרים ישראלים אחרים, משום שלא קיבלנו מהם עבודות מעשה ידם. אנו מקווים לתמוך בעתיד בתערוכות שתצגנה עבודות קאליגראפיות של יוצרים ישראלים. העבודות נתלו על פי שיוכן הלשוני, וביניהן בלטו דוגמאות מספר לאותיות עבריות שנעשו בידי אמנים אמריקאנים. התערוכה נערכה בידי ג'יס שמידט ועדנה מירון בתקציב

מזערי. מספר עבודות נעטפו בצורה מיוחדת בידי קארן פרידלנדר - תהליך מומלץ כתחליף זול לעיטוף ומסגור בזכוכית. כיום מבצע זאת מייק סאטלוב, בחנות המסגרות שברחוב הנביאים בירושלים. לצורך התערוכה השאיל לנו האמן והאספן יעקב פינס דוגמאות של כתיבה קאליגראפית יפנית עתיקה מאוספו, וכן כלי כתיבה מקוריים.

דוכן חובבי הספר אויש יום ולילה בידי יזהר נוימן, קאטי שומן, עדנה מירון ונלי סטביסקי. אנו קצרי רוח לשובו של ד"ר לסלי אל דוכן חובבי הספר ביריד הספר הבין לאומי השנים עשר שיערך בתאריכים 28.4-3.5 בשנת 1985.

קריאה לחובבי האות

ההצלחה לה זכתה תערוכת "עט ונייר" והקורס בן 15 הפגישות שנערך בשנה שחלפה בנושא קאליגראפיה של האות העברית והלאטינית - אותו הגישה הגב' הלה הרטמן, עודדו אותנו להקים חוג קאליגראפים מתעניינים, במסגרת אגודת ידידי הספר. קורסים, הרצאות וסדנאות יתנהלו במסגרת זו באופן שוטף. אם הינך מעוניין/ת בהצטרפות, נא התקשר/י אל הגב' עדנה מירון, רחוב מרדכי היהודי 9, ירושלים, טל': 710096-02.

*

הנרי פרידלנדר מופיע במדריך החדש לגראפיקה בכרך 2 של ה"מי ומי באמנות הגראפית", שנערך בידי ואלטר אמשטון (דיבנדורף, שוויץ, 1982). ספר יען חשוב זה, המחזיק 891 עמודים, הינו תסקיר מאויר בין לאומי בנושא האמנות הגראפית, ומסכם בין דפיו את פעילותם של האישים שהובאו בו בתחומים כגון: השכלה, עבודות, תערוכות ופרסים. כל הערכים נדפסו באנגלית, גרמנית וצרפתית. אמנים ישראלים נוספים המופיעים במדריך זה הינם: דרור בן דב, ז'אן דוד, גדעון קיקי, שרגא וייל וירום ורדימון, מחבר המדור הישראלי.

עושי הנייר מבאר שבע

בתאריך ה-2 באוקטובר 1983, נערכה קבלת פנים בסדנת הנייר שבמרכז לאמנות חזותית בבאר שבע.

ראש העיר, אליהו נאוי וד"ר רוברט ל. לסלי ברכו את הקהל שנאסף באולם הראשי שבמרכז לאמנות חזותית, שם הוצג מבחר מעבודות תלמידי הסדנה לנייר. כתמיד מרגש היה לפגוש בחובבי נייר ותיקים ולראות פנים חדשות המבקשות ללמוד את סודות האומנות הזו.

שובו של ד"ר לסלי ארצה, אחרי שנעדר ממנה בשנה שעברה מחמת מחלתו, שימח אותנו. במסעו זה, הביא עימו סרט, "היה שלום ETAOIN SHRDLU", באדיבות קארל שלזינגר מרותפורד, ניו יורק. הסרט מתאר את המהפכה שעברה על העיתון ניו יורק טיימס ועל עובדיו, עם הכנסת מכוונת הסדר צילום החדשה לעבודה (ETAOIN SHRDLU הוא צירוף שנים עשר המקשים הראשונים שבמכוונת סדר העופרת הישנה, ה"לינוטיפ"). בחדר אחר, בקומה הראשונה של המרכז, שמחו הצופים לחזות בסרט וידאו שנעשה בידי אוניברסיטת קולומביה בארה"ב, המספר אודות פועלו של ד"ר לסלי. מחוץ לחדר זה יכלו צופי הסרט לראות את ד"ר לסלי בשר ודם, מספר לידידיו מן הסניף בבאר שבע פרטים חדשים מעלילות חייו המרגשים.

קבלת הפנים פתחה את שנת הלימודים החדשה. בשנה זו ממשיכה להעביר הגב' ג'יס שמידט את הקורס הרגיל שלה, בלוויית הרצאות אורח מפעם לפעם. תלמידות לשעבר, רבקה קוזניץ ולאורה בכר מעבירות קורסים בהכנת נייר לבני הנעורים במרכז לאמנות חזותית, ויזהר נוימן, אחראי היצור בסדנת הנייר, המכין נייר לאמנים ומדפיסים שונים, מעביר קורס השלמה בעשיית נייר באוניברסיטת בן גוריון בנגב במסגרת לימודי ההשלמה שם. ג'יס שמידט ונלי סטאביסקי פרסמו באחרונה מאמר בשם "שימושים של Thymelaca Hirsuta (שהוא המתנן) תוך דגש על שימושו לתעשיית נייר בעבודת יד". המאמר פורסם בכתב העת Economic Botany, כרך 37 מס' 3, 1983, עמ' 310-321.

עורכים: אתי תמרי, רפאל ויזר (עברית)

לילה אברין (אנגלית)

מלבה"ד: גדעון שטרן

סודר והודפס בפרינטיב, ירושלים

actually chosen for the part, and as the new journeyman steps forward to perform his part of the ceremony, which he is required to do with his eyes closed, a well-filled paste brush is substituted for the girl and the young binder gets a mouthful of paste." Almost as much fun as experiencing printer's lice!

N.S.

Blumenthal, Joseph: *Typographic Years*, a Printer's Journey through a Half-century, 1925-1975. New York, Frederic C. Beil, 1982.

In 1971, Israel's book lovers had an opportunity to see an exhibition in the Jewish National and University Library, "The Spiral Press through Four Decades", devoted to the books of 20th century America's finest designer/printer, Joseph Blumenthal (b. 1897). The exhibit had already been seen at the Pierpont Morgan Library in New York, at the Rijksmuseum's Meermann-Westreenianum in the Hague and at The Royal Library in Brussels. That was the year in which Spiral Press ceased to exist, but Joseph Blumenthal continued to be active in a scholarly way; two of his post-retirement achievements were *The Art of the Printed Book, 1455-1955* (1973) and *The Printed Book in America* (1977). For each of these he planned the exhibition, wrote the essay and designed the book. *The Typographic Years* includes an autobiography of Joe Blumenthal's printing life, with examples of his best works (a difficult choice; they are all so good), personal reminiscences and views on typefaces and personalities in printing and publishing and the institutions that had the good taste to commission Spiral Press to print their catalogues and special editions (Grolier Club, Pierpont Morgan Library, Frick Collection, Metropolitan Museum of Art). Blumenthal pays tribute to his worthy predecessors in American fine printing — Updike, Rogers, Goudy, Dwiggins, Ruzicka and others.

Visible Language is a "research journal concerned with all that is involved in being literate" as its subtitle states. From time to time, its editor and publisher Dr. Merald E. Wrolstad publishes a volume that is of special interest to Yedidei HaSefer. Volume XVII, no. 1, Winter, 1983 was devoted to calligraphy. Guest editor Gunnlauger SE Briem invited important calligraphers to write and illustrate, in calligraphic hand, the answer to

the question, "What are the parts of your work that give you the most trouble?" Calligraphers with no particular problems could write on anything that interested them. Each had the space of a double spread. Nearly all answers are printed in Italics (except where the answer demanded other styles), so the volume has a unified appearance. Among the 52 participating calligraphers, Yedidei HaSefer members will find familiar names: Lili Wronker, Marc Drogin, Sidney Day, Jean Evans, Paul Shaw, Sheila Waters and many others. Much practical advice can be found therein, such as how cut a quill, how to sharpen the pen that cuts the quill, perceiving negative space when reproducing work, being consistent, integrating illustrations with letter forms, laying out blocks of text, and so forth. Experienced calligraphers and beginners will find this issue of *Visible Language* both delightful and helpful. Another issue on the criteria of calligraphy is in preparation. You can send for *Visible Language* to the Cleveland Museum of Art, Cleveland, Ohio 44106. The issue is \$4.50, add \$1 if it has to be mailed outside the US.

International Calligraphy Today.

Foreword by Hermann Zapf. Introduction by Philip Grushkin and Jeanyee Wong. New York, Watson-Guptill, 1982.

This is a beautiful book with a Yedidei HaSefer connection. It is based on the competition and exhibition that was sponsored by the International Typeface Corporation in New York in 1980 and 1981 (see *Pen and Paper* in last year's activities). The ITC is a relatively new (1970) and outstanding type design house in New York. Its quarterly publication, *US&C (Upper & lower case, International Journal of Typographics)* is known to design-

ers and printers the world over. The late Herb Lubalin (d. 1981), one of ITC's founders, was especially interested in calligraphy, and stressed the interrelationship of the calligraphic and typographic arts.

Those who entered the competition were asked to submit works that were either commercial or experimental. The book is not exactly a catalogue of the exhibition; it was planned after the exhibit closed and several of the works were already sent back to their owners. A few masters not represented in the show have been added to the book, which includes 120 black and white illustrations, 24 two-color and 16 color plates. There are brief biographies of the calligraphers (addresses would have been welcome) and an index. The design of the book is very similar to *Modern Scribes and Lettering Artists* (see Calligraphy Bibliography). The best Hebrew example is of course Fred Pauker's *Tefillat Haderech* for El Al Airlines. Henry Friedlaender's entry was a quotation from Beethoven in Dutch and Ismar David's was an English quotation from his own writing book, *Our Calligraphic Heritage*.

The introduction is a taped and edited discussion by the outstanding book designer Philip Grushkin and calligrapher and book artist Jeanyee Wong on the growth in interest in calligraphy, especially in the past ten years.

Editors:
Leila Avrin (English)
Itai Tamari, Raphael Weiser (Hebrew)
Gideon Stern (production)
Printed by Printiv, Jerusalem

Tefillat Haderekh for an El-Al folder (Fred Pauker)

made paper collages of various pastel shades and multicolored embroidery thread are delicate and lyrical. At times these threads, ribbons, or pieces of fabric are embedded in the pulp as it is formed on the mold (a screen), then removed in the drying and pressing process, giving the impression that the sheet has been embossed. Elements of nature — sky, sand and mountains, the ground line, the white light of the desert, all appear to be in the right place. As with the design and execution of her own wardrobe, Dafna Dor's talents lie in her feel for beauty and her instinctively good taste.

Rebecca Kuznietz's works, the most significant of which are female forms, are infused with brooding genius. The artist was born in Barranquilla, Columbia in 1940, received her BA in art at the University of New Hampshire in 1961, and came on aliyah in 1963. From 1967-1970 she studied at the school of the Art Institute of Chicago. Living in Beer Sheva since 1978, she studied at the VAC's Mill in 1979 and continued to work there, making collographs on her own paper. (Collographs are prints made by fixing collages of various materials to the printing plate.) Rivka Kuznietz's technique is unique. She prepares the relief plate on cardboard by building it up with fabric (varied cloths, burlap, twine, lace, nylon stockings, shawls) and textures (construction board, sand, floor-mop heads). The color areas are planned with a stencil made for each one. The first hand-made colored paper sheet is the support; on it the artist couches another colored sheet that has been formed through the stencil set onto the papermaking mold. Each color area is another laminated sheet. The paper is sized with gelatin or another adhesive. The plate is then inked and printed as an engraving or etching, onto the bonded paper layers. The viewer is presented with a mystery, for the images give no clue of the process, and because they are so haunting.

Mrs. Kuznietz's works can be seen as the visual counterpart of another former Columbian whose birthplace was not far from the artist's home town, Gabriel Garcia Márquez: the lace, brocade and coarse cloth costumes of the people of Macondo, the girl Rebecca who ate damp earth and cakes of whitewash, the bodies dragged by torrents of liquid mud in the near-five year rains of *One Hundred Years of Solitude* seem to be in the unconscious of this gifted artist.

Calligraphers Do It With A Flourish

"The Calligraphers Exchange" was an international gathering of calligraphers who met to discuss ideas, exchange information and share enthusiasm about their favorite subject — the art of lettering.

The conference opened with a slide presentation in which all participants were invited to tell about their best working experience in producing a commercial or experimental piece of calligraphy.

"My Favorite Flourish" was the theme of a day-long workshop hosted alternately by Hermann Zapf, Arnold Bank and Donald Jackson. "Flourishes", declared Jackson, "start from that basic need of the artist to add something in a space". An exciting and revealing day was spent working with markers, trying our hand at some fancy flourishes, either spontaneous or adapted from old manuscripts, such as Van Den Velde's "Vive la Plume" inscription, with Arnold Bank's expert instruction.

In addition to visits to the famed manuscript collections at the British Library and the Victoria and Albert Museum in London, an outing was organized to Oxford University to view a special manuscript exhibition at the Bodleian Library.

The atmosphere of the conference was creative and revealing. Amid the many organized activities, there was always time to make personal contact with individuals. As we have all come to know the work of many calligraphers through exhibitions, books and society publications, it is always inspiring to meet the person responsible for that special work of art.

Edna Miron

Calligraphy Bibliography

Drogin, Marc. *Medieval Calligraphy*. Montclair, New Jersey, Abner Schram, 1981. \$24.95

Jackson, Donald. *The Story of Writing*. London and New York, Taplinger/Parker Pen Company, 1981. \$22.50

Johnston, Edward. *Formal Penmanship and Other Papers*. Edited by Heather Child. London, Lund Humphries, 1971. Pap ed. L7.95

Neugebauer, Friederich. *The Mystic Art of Written Forms, an Illustrated Handbook*. Salzburg and Boston, Neugebauer Press Publishing Company, 1980. \$23

Modern Scribes and Lettering Artists. London, Studio Vista (Cassell Ltd), 1980. L17.50

BOOK REVIEWS

Matt, T. Roberts and Etherington, Don: *Bookbinding and the Conservation of Books; A Dictionary of Descriptive Terminology*. Washington, D.C., Library of Congress, 1982. 296 pp.

The subtitle of this very useful volume is perhaps more elucidating than its somewhat misleading title. This is the first dictionary to approach books from the point of view of conservation, and includes concepts relevant to their preservation. However there is so much historical, bibliographical and bibliophilic information here, presented with authority and charm, that the book will be of interest to a wide audience of readers.

The authors have done a valiant job of cross-referencing in a field where there are often several terms for the same thing; for example, the cotton fabric used to line the spines of edition bindings is known as "mull", "crash" and "super". Many areas of bookbinding are covered exhaustively. Under "G", for example, we find "gilder's tip", "gilder's tub", "gilding", "gilding à la antique" (gauffered edges), "gilding bench", "gilding boards", "gilding powders", "gilding press", and so forth, followed a few pages later by 27 entries relating to "gold". The drawings by Margaret R. Brown are clear and helpful, the black and white illustrations and color plates excellent, and the overall design of the book first rate.

While some of the important printers and bookbinders have been included, others have been omitted. Noticeably absent are Paul Kersten and Rose Adler (we would here like to offer a prize to the person who can give us her date of birth). This is pointed out less as a criticism than as a comment on the difficulty of deciding whom to include in such a comprehensive dictionary. Perhaps a bio-bibliographic dictionary would be a welcome addition to the literature of bookbinding.

This is a dictionary with a sense of humor. An entry under "K", "kissing the bookbinder's daughter" tells us: "A trick played on a young binder just finishing his apprenticeship, in which, as part of the ceremony, he must kiss the daughter of the owner of the bookbinding establishment. The prettiest girl in the shop is

as it could fill. Part of the *Typophiles* popularity was due to the exhibit hung in the corridor parallel to us, on the other side of Binyanei Ha'oma's auditorium, *Pen and Paper*. A year before, Dr. Leslie brought a suitcase full of works by the world's outstanding calligraphers, originals and photostats. Most of these were part of the 1980-81 exhibition, *International Calligraphy Today* at the International Typeface Corporation's Center in New York. To these were added works by a number of Israel's calligraphers, Ruth Bowman, Ya'akov Boussidan, Malla Carl, Hella Hartman, Henri Friedlaender, Lynn Milstone, Edna Miron, Fred Pauker, Eli Preis, Norman Slepko and Yusuf Wahba. We were sorry that more of the local calligraphers and graphic artists did not submit works, but we hope to sponsor future exhibitions of Israel's calligraphers. The works were organ-

Nellie Stavisky. We look forward to Dr. Leslie's return to the *Typophiles* booth for the Twelfth International Jerusalem Book Fair, April 28 - May 3, 1985.

Call to Calligraphers

The success of the *Pen and Paper* exhibition and last year's 15-session calligraphy course in Hebrew and Latin script, given by Hella Hartman, has stimulated the formation of a calligraphers' interest group within the framework of Yedidei HaSefer, The Calligrapher's Branch Courses, lectures and workshops will be held regularly. If you are interested in participating, contact Edna Miron, 9 Mordecai HaYehudi Street, Jerusalem, tel. 71 00 96.

the computer typesetting revolution and how it effected *The New York Times* workers (Etaoin shrldu are the first twelve keys of the now phased out Linotype machines). In another first floor room at the Mill, viewers were delighted to see the oral history videotape of Dr. Leslie made by Columbia University a few years ago. They could then step outside the door and see the live Uncle Bob, full of his usual energy, telling new members of his Beer Sheva fan club about another segment of his fulfilling life.

The reception inaugurated the new school year. This year Joyce Schmidt continues to teach her annual course, with guest lecturers from time to time. Former students Rivka Kuznietz and Laura Behar will be teaching papermaking to young people at the VAC, and Izhar Neuman, who is now in charge of production at the Mill, making paper for artists and printers, gives an extension course in papermaking for the Ben Gurion University of the Negev's extension program.

Joyce Schmidt and Nellie Stavisky have published a scientific article, "Uses of *Thymelaea Hirsuta* (Mitnan) with Emphasis on Hand Papermaking" in *Economic Botany*, v. 37, no. 3, July-Sept., 1983, pp. 310-321.

A young visitor to the *Typophiles*' stand at the Jerusalem Book Fair

ized according to language group, and there were a few examples of Hebrew calligraphy by American artists. The show was hung by Joyce Schmidt and Edna Miron, with minimal budget. Several of the works were shrink-wrapped by Karen Freedland, a process we recommend as an inexpensive alternative to glass sandwiching. It is now being done by Mike Satlow of the Frameworks on Rechov Haneviim, Jerusalem. For the exhibition, collector Jacob Pins kindly loaned examples of old and new Japanese calligraphy and actual writing implements.

The *Typophiles* Booth was staffed, day and night, by Izhar Neuman, Cathy Shuman, Edna Miron and

Beer Sheva Papermakers

On October 2, 1983 a reception was held at the Uncle Bob Leslie Paper Mill at the Visual Art Center in Beer Sheva. Mayor Eliahu Nawi and Dr. Robert L. Leslie greeted the crowd who gathered in the exhibition hall of the Center, which displayed recent works by the Mill's students. It is always rewarding to see old friends-in-paper, as well as the new faces of those eager to learn the craft.

It was also a pleasure to see Dr. Leslie's comeback after his illness of the previous year. With him on this fall trip, he brought a film, *Farewell ETAOIN SHRDLU*, courtesy of Carl Schlesinger of Rutherford, N.J., on

PAPER EXHIBITION

Two artists who work with paper, Dafna Dor and Rivka Kuznietz, demonstrate the flexibility and creative potential of this relatively new medium. Hand papermaking as an art form has gained popularity steadily in the US since the 1960's, and was brought to Israel in 1978 by etcher Joyce Schmidt of the Visual Art Centre, Beer Sheva. There the "Uncle Bob Leslie Paper Mill" has attracted artists and students from all over Israel. The works of these two talented artists appeared in earlier group shows and were represented in the American Cultural Center's Tel Aviv exhibition devoted to Beer Sheva paper (February 27-March 13).

Dafna Dor was born in Jerusalem in 1946 and grew up in the Tel Aviv area. She studied art at Ein Hod between 1974-1977. Landscape has been her major interest; formerly she worked with gesso, oil crayon, cardboard and fabric collages. During the six months after her move to Beer Sheva in 1978, while she absorbed the new colors of nature, its lines and its light, she also explored the medium of paper. At the Nora Gallery, Mrs. Dor's hand-

accidental tears should not be touched since handling the edges soils them, making them harder to repair. Never use any pressure sensitive tapes (scotch tape) to hold pieces together. Never cut or trim your art — this not only detracts from the artist's conception, but decreases the value of the print.

Prints should never (with rare exceptions) be stuck down onto a board. This impedes their natural movement and causes strains which can lead to tearing or splitting of the paper. It also affects the original appearance of the paper.

Before framing, works of art on paper are best protected by matting with a 100% acid-free board, both back and front. Prints should be hinged to the back mat, never stuck directly to it. When properly hinged, a print can easily be removed from its housing without any damage.

Floating pictures (those not covered at all by the upper mat) should be hinged at both sides and at the top and bottom. Other pictures are best hinged on top, with two or more hinges depending on the size of the print. The hinges can be fold hinges or pendant or T-hinges, constructed of good quality Japanese mulberry paper (*kozo*), applied to the print with a thin and even layer of soluble rice or wheat paste.

Poor quality mats stain, discolor and embrittle the object and encourage microbiological attack (insects and mould). The front mat should be connected to the back with gummed white linen tape. The front mat is usually slightly smaller than the print. The back of the bevelled window edge should not be sharp, since this could damage the paper; it can be sanded down slightly. The glass of the frame should never touch your art directly. As humidity fluctuates, drops of vapor could condense, transfer to the absorbent paper and cause water stains. Moreover, friable pigments can adhere to the glass. If aesthetic requirements dictate that no front mat be used, ask your framer to put spacers between the print and glass to avoid these problems.

Neither prints nor maps should be wrapped in celluloid (nitrocellulose), polyethylene plastics or cellulose acetate butyrate which degrade to release elements that damage paper. Cellophane and cellulose acetate are fairly stable, and acrylic sheets (plexiglas or perspex) are probably not damaging. Polyester film of 3, 4 or 5 mils has been found safe in extensive testing by the Library of Congress in Washington, D.C. This is recommended for print storage provided that the object is acid free prior to encapsulation. However, polyester film is not suitable for loosely bonded materials like pastels, charcoal, guache or some inks. The material can be purchased in the form of envelopes, sheets or rolls which are cut to size and then sandwiched around the object with double-sided tape. A polyester-encased object can be handled safely without itself being touched. The material is marketed under several trade names, Mylar (du Pont), Scotchpar (3M) and Melinex (I.C.I.).

Works of art on paper should be displayed away from direct sunlight or unfiltered fluorescent lights, whose rays break the molecular chain of cellulose from which paper is made, causing embrittlement and discoloration, as well as fading pigments. Modern groundwood papers, sometimes used for posters and other 20th century art, contain lignin which darken rapidly when exposed to light. They also become extremely brittle with aging.

Both fluctuating and high temperature and humidity are influencing factors in the stability of prints. Try to keep temperatures stable around 20°C and relative humidity at 50-60%. High heat and humidity encourage mould growth and attract insects. Do not hang valuable prints above radiators — remember that heat embrittles.

When something seems to be awry consult a professional conservator, especially if your art is valuable. Change your old, acidic mats, especially those which have a tell-tale orange color around the bevelled edge of the

window mat or those which are stained and discolored. If a print is worth hanging on the wall, it is worth matting properly first with acid-free board. Remember that the market value of a print falls dramatically if it is in poor condition, and that your best assurance for maintaining a fine state is framing or storage in a cool, clean and dry environment.

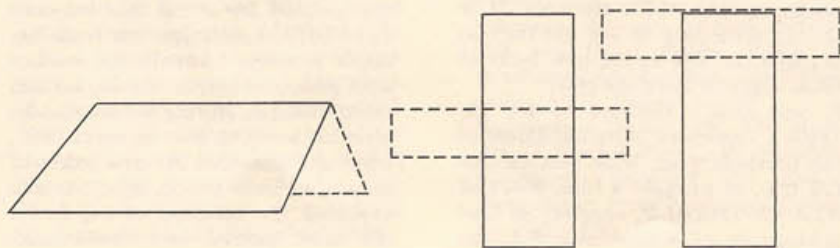
Nellie Stavisky

EVENTS OF THE PAST YEAR

Yedidei HaSefer's activities of the 1982/83 season included a tour of the Keter Printing Company and Wiener Bindery, a tour of the Jerusalem Print Workshop and the screening of two films, one on Hand-paper-making at Barcham Green in England and the other on the Printing of the Renaissance Book, made at the Plantin-Moretus Museum in Antwerp. Just before Purim, we visited the Museum of Jewish Art, Girls Town, Jerusalem, where Rabbi Shlomo Pappenheim showed and told us about his extensive and impressive collection of Megillot Esther. In May, Zusia Efron, whose father was a printer in Vilna, spoke to us on the Renaissance of Jewish printing in Russia and Germany in the 1920's and 30's. His emphasis was on the publishing of books on Jewish art and original albums by Jewish artists. Zusia Efron, noted folklorist and former director of the Ein Harod Museum, brought with him examples of these books and albums, impressive and fascinating testimony to Jewish culture in that area.

BOOK FAIR

Yedidei HaSefer participated actively in the Eleventh International Jerusalem Book Fair, April 25-30, 1983. With the Uncle Bob Leslie Paper Mill of Beer Sheva, the Israel Bibliophiles shared the responsibility of the Typophiles Booth. Contentedly ensconced between Humanities Press (Simon and Jane Silverman) and AB Bookman (Jake Chernofsky), friends of Israel and books, the Typophiles attracted a good deal of attention. Many publishers, printers and other bookfolk stopped to ask about Dr. Leslie and to sign the hand-made book of messages that was sent to him after the Fair. The Israel Bibliophiles attracted a rewarding number of new members; most of the Typophiles chapbooks were sold, and the Mill received as many orders for its paper

The Dolf Michaelis Library Jerusalem Print Workshop

The Jerusalem Print Workshop, *Sadnat HaHedpes*, at 38 Shivtei Yisrael, was established in 1974 by Arik Kilemnik, with the support of the Jerusalem Painters and Sculptors Association and the Friends of Artists' House in Jerusalem. Lithography, woodblock printing, etching and other intaglio techniques and silkscreens are executed either by the artists themselves, or by the artist-craftsmen who print works according to the artists' specifications. The first floor rooms of this distinctive 19th century home are filled with presses old and new: among them an 1886 Albion Press, designed as a letterpress but now used for woodblock printing, two late 19th century Nuremberg lithographic presses, one of which was purchased with 80 Kelheim lithographic stones which still have their old texts on them, and a modern mechanical silkscreen press. On the top floor is a gallery whose drawers are filled with prints executed at the *Sadna*. The walls display exhibitions that eventually travel to other galleries in Israel. Each June, the Israel Bibliophiles are cordially received for a tour of the Jerusalem Print Workshop, when all the graphic processes are explained and demonstrated, but visitors are welcome the year round. Courses in lithography and etching are offered regularly.

Last year the Jerusalem Print Workshop was enhanced by the contribution of the library of the late Dolf (A.P.) Michaelis (1906-1981). Mr. Michaelis was the Deputy Director of Jerusalem's main branch of Bank Leumi and a valued member of the Jerusalem Print Workshop's Board of

Directors. Born in Germany, Dolf Michaelis went to work in a bank at an early age. He and his future wife Eva Stern were members of Zionist youth groups. With the rise of the Nazis to power, Mr. Michaelis convinced and then helped many Jews to leave Germany. The Nazis eventually closed the bank. The couple came to Eretz Israel, but did not remain there long; Dolf Michaelis was sent to England to work for Intria, daughter company of Hahaavara, who helped transfer Jewish refugees' funds from Germany; Eva Michaelis was sent there by the Jewish Agency to head Youth Aliyah. Their stay was intended to be for a year only, but the time passed and their term was extended. Because they did not have a Palestinian passport, the British government would not allow them to return to Eretz Israel, considering them stateless. They finally came on their second aliyah in 1945, at which time Mr. Michaelis entered the employ of Bank Leumi, and Mrs. Michaelis continued her Youth Aliyah work.

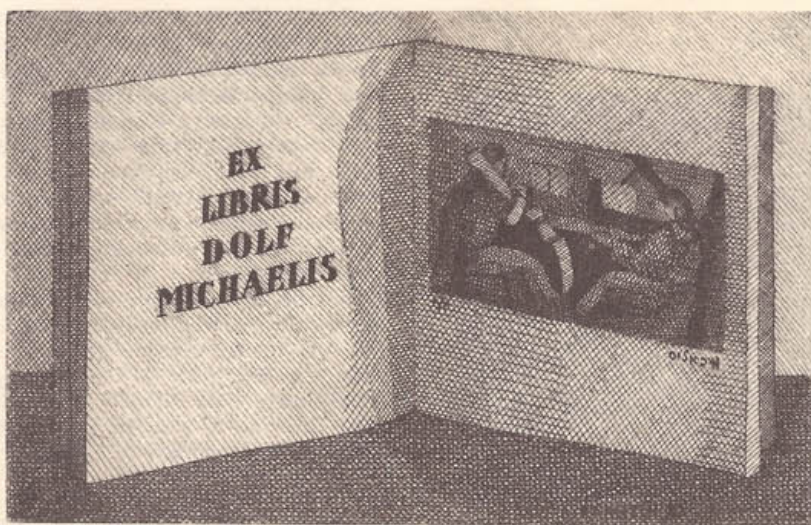
A man always involved in the arts, Mr. Michaelis enrolled in the first lithography course given at the *Sadna*. His own works were always printed there. His favorite subjects were musicians and landscapes; the latter were rendered in an impressionistic, lyrical style in soft gray outlines and tones. From time to time Mr. Michaelis gave useful books to the Workshop, and told his wife that he would like his library to be given to them eventually. Mrs. Michaelis presented the library to the Jerusalem Print Workshop in November, 1982. The library contains about 1000 books and periodicals on the history of art, graphics and architecture in French, English and German. Several

of them are now rare books, with distinctive bindings.

The ex-libris was designed by Naftali Rakuzin as an etching; from it a copy was printed by offset for each book in the library. The picture of the cellist and pianist in the book within the etching is a copy of a lithograph by Mr. Michaelis, but rendered in Rakuzin's style. Naftali Rakuzin was born in 1948 in Moscow and studied at the Moscow Polygraphic Institute for five years, graduating in 1971. After having participated in two group exhibitions in Moscow, he came on aliyah in 1974 and continued his etching studies at the Jerusalem Print Workshop. His series of etching that illustrate Kafka's *The Trial* and *The Three Musketeers* by Dumas show a superb command of drafting technique; forms, background and light and shade are delineated with all-over, rhythmic hatching and cross-hatching. The greater the linear density, the darker the tones. Books are among his favorite subjects for pencil and pen drawings and etchings, not just textual illustrations but books as physical objects. His exhibition "The Library and Other Etchings" was held in Brussels in 1979. He has also exhibited in Jerusalem, Tel Aviv and London. Rakuzin's works are to be found in collections in Israel and Europe, and he currently resides in Paris.

The Dolf Michaelis Library is a valued addition to the Jerusalem Print Workshop. Gifts are added to the library from time to time — a most welcome recent acquisition is Georges Bloch's series of four volumes on the graphics and ceramic works of Picasso.

LA

CONSERVATION CORNER

Care of works of art on paper

Unframed prints and drawings should be stored flat, preferably in a solander (document) box, separated by acid free tissues or glassine paper. If groundwood or other low quality papers are used, containing acid or lignin, they will discolor and degrade over a period of time, in turn staining and embrittling the prints which they should be protecting. The solander box should be lined with acid free paper and itself should be stored in a clean, flat place such as a metal drawer or shelf.

When handling prints your hands should be meticulously clean and the objects should be examined on a clean, flat, dust free surface. Any

typography of the book remained with him all his life. Although his family obligations and the economic climate of post-depression America prevented him from going into commercial publishing, he started to publish shortly after his marriage: *Plays for Children* written by Margaret in single-play booklets, suitable for school children. They were printed beautifully by an outstanding printer — The Southworth-Anthoensen Press of Portland, Maine. This was a prestigious printing press, whose owner was intrigued by the young publisher's sense of design and typography. The *Plays for Children* were a success; many of them went into second and third printings. Other books published by The Furrow Press were: *Children of the Emek* by Libbie Braverman, illustrated by Temima Gezari. It is a story of children born and growing up in Nahalal. It went into many editions, one of which was "updated" by including a Youth Aliya child from Germany. Margaret was the author of *Firelight Entertainments*, a handbook for campfire programs; after several editions it was bought and published by the Association Press of YMCA. In

1935, Margaret's *With Puppets, Mimes and Shadows* was published — another success which went into several printings. Yet in the economic conditions of the 30's, Israeli Soifer had to continue teaching because his publishing venture never did more than cover costs.

In 1951 Israel was invited by Macmillan to join a group of authors of a new series of English grammar textbooks. These books are published in millions of copies, and the association with Macmillan continues to this day. For many years Israel and Margaret also were associated with a children's magazine, *Story Parade*. After seeing *With Puppets, Mimes and Shadows* they asked Israel to try out certain stories in his classes and advise them on the children's reactions. From this grew a monthly feature advising teachers how to use the magazine in the classroom, which continued for about 15 years, until the magazine ceased publication.

The couple's first visit to Israel took place in 1960, when their daughter attended the Institute for Overseas Group Leaders in Israel. In Margaret's words: "When we came to Jerusalem, we both knew that this is where we

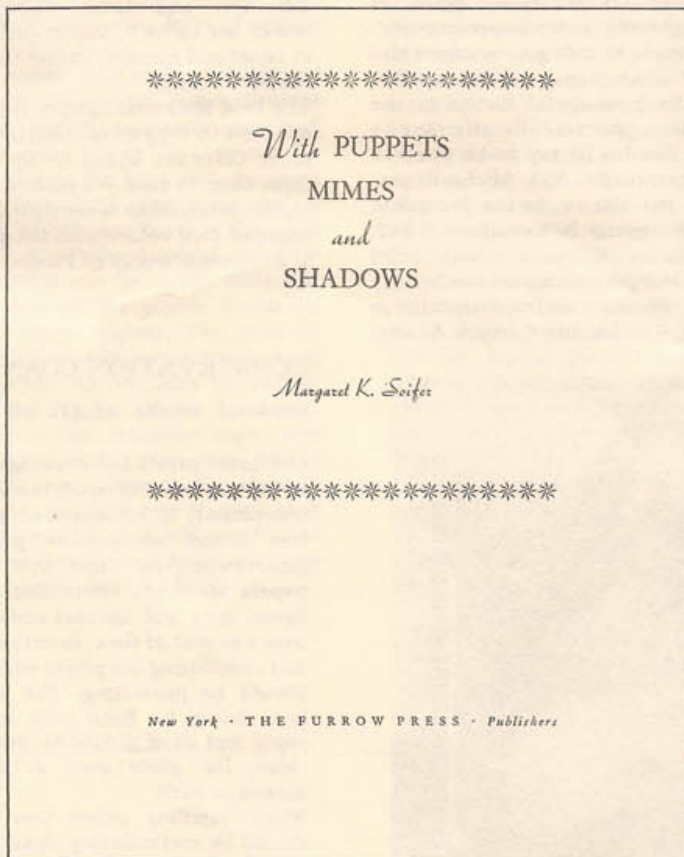
belonged." In 1966 Israel Soifer retired from his teaching job and the couple settled in Jerusalem. Soifer became the Israel correspondent of *Publishers Weekly*, and in 1970 he became editor of *Israel Book World*, a quarterly publication of the Book and Printing Center of the Israel Export Institute. He edited the first 12 issues, and gave it a standard of excellence astonishing in such a small publication. His interest in book design and typography is clearly reflected in the many articles on Israeli book designers, Hebrew printing type, in design competitions, and in the judicious choice of books selected for reproduction in the pages of the quarterly. After three years, when he felt that the standard and style for it had been firmly set, he retired from his work as editor, but remained interested in the publication, and always ready to advise where necessary.

In 1970, he wrote an article on Moshe Spitzer, on the occasion of his seventieth birthday, for *Penrose Annual*. This was reprinted in the catalog for the exhibition (in the Jewish National and University Library in Jerusalem) of Spitzer's work on the occasion of his eightieth birthday, by the Israel Bibliophiles.

On July 4th, 1975, his daughter Rebekah and her husband Michael Ben-Yitzhak were killed by the explosion of a bomb in Zion Square in Jerusalem. Israel never recovered from the grief this terrible tragedy inflicted. He aged overnight.

In memory of Rebekah and Michael, the families established the Ben-Yitzhak Fund. The fund's aims are to collect quality illustrated children's books to be housed in the Ben-Yitzhak library at the Children's Wing of the Israel Museum. A biennial award of a medal to the best children's book published by an Israeli publisher, printed in Israel, and designed and illustrated by Israeli artists is presented. Considering that for children the picture book is their first and most important contact with art, the aesthetic standard of children's books is of the highest importance in forming children's visual education.

Israel Soifer's memory will remain with everyone who met him. Behind his self-effacing exterior, there was a wise, good man of unwavering straightness and honesty, warmth and devotion to what he saw as his duty. May his memory be blessed.

Title page designed by Israel Soifer

Gideon Stern

Stone-cut table (ca. 1960)

designed ceramic coasters, decorated with a crusader coat-of-arms, which she reconstructed from four differently broken reliefs in a Bethlehem church. These did not sell well. She made book-marks, ex-libris, medallions, and also designed the signets (publishers' marks) for Mossad Bialik, Tarshish, and many others. The logos of the Brandeis Printing School and Precision Mechanics Workshop were also her design.

With the beginning of the War of

דפוס לאודי ירושלים

Signet for the Brandeis Printing School (1950)

Independence, she made several graphic designs for the government, e.g. paper notes of 50 and 100 mil "emergence currency". How she came to design the cover for Israel's passport is told in the following story: One dark evening in 1948 a small man with a black mustache knocked on her door, and without introducing himself showed her the cover of the new Israeli passport. He said: "I have to go abroad tomorrow, and I am not going with a passport so badly designed. Please re-write the four lines to be gold-stamped — the Israeli coat-of-arms is already blind-stamped and the lettering has to fit the available space." Franzisca protested that even a small job takes time and experiments, but in the end, moved by the stranger's sensitivity to graphic design, she sat down and accomplished the lettering. She wondered how this could be translated into gilt lettering

by the next day, but the stranger assured her that he would take care of it. In the end he signed an invoice so she would be paid. She later deciphered his signature as "Moshe Shertok" — the first foreign minister of the new state. (See also p. 11)

Franzisca Baruch's work is characterized by her thoroughness, selfless devotion, artistic honesty and a refusal to compromise on quality. She always puts the functionalism, readability and harmony of her lettering first. Her design combines natural, unsophisticated pureness of form with an instinctive feeling for the reach and limits of graphic possibilities. The completed design looks as if it could not be different, inspired by a sober yet imaginative sense for the right form. Her own personality is hidden behind her absolute dedication to the task before her — the job always came first.

She barely made a living from her work, yet she contributed unmeasurably to the renaissance of the modern Hebrew letter and graphic design in Israel.

HF & GS

Medallion for the Israel Touring Club

Israel Soifer

On February 27, 1984, Israel Soifer passed away after a long illness. He was an educator, publisher and writer on subjects of the book and typography; an unassuming, extremely civilized and well-read man, whom no one could help loving and respecting.

He was born in 1905 in Vishnitz, Bukovina, and came to the United States in 1912. He got a general and Jewish education in New York and graduated from New York City College as a teacher. Most of his life he worked as a teacher in the New York City elementary schools. He was a proud Jew and Zionist. Early in his life he developed an interest in writing, editing and the world of the book in general. In fact, he met his wife, then Margaret Krenzler, at a children's summer camp, where both were in charge of the camp paper.

They fell in love and married in 1931. Much of his publishing activities were carried out in common with Margaret. The name of their publishing house, The Furrow Press, came to them while on their honeymoon in the country; they were watching the fan-shaped wake of a boat on the Delaware river when the name occurred to them.

While still at college, he ran a "books by mail" business, and became aware of and interested in the Private Press Movement then growing in the USA — limited editions beautifully designed, printed and bound were among the books he sold. He attended courses in book design and printing sponsored by AIGA (The American Institute of Graphic Arts), and as the final project for one of these, produced a complete book with his own hands. At AIGA, he met many of the great designers of his generation. This interest in and love for the language, design and

Franziska and her mother, who had very little money and no business knowledge and who had never heard of Schocken, this was an expensive and perhaps for a young girl a dangerous trip. In the end, after receiving favorable references on Schocken from a relative who worked in a bank, she bought a 4th class round-trip ticket, packed a large number of sandwiches to avoid having to eat in a restaurant and set out on the long, slow journey (only local, slow trains had 4th class) to Zwickau, a small industrial town in Saxonia. On arriving, she booked a room in the cheapest hotel she could find, and the next morning set out, not without trepidation, to her first business interview. She was seen by A.M. Haberman, Schocken's librarian, but a small, rotund gentleman whom she did not identify came in several times during

she also designed the logo for *Hà'aretz* newspaper, and in the end designed the Hebrew printing type called Schocken-Baruch, cut by Monotype for the Schocken publishing house. Realizing that there was no future for her in Hitler's Germany, Franziska came to Eretz Israel in November, 1933. In order to qualify for an "artisan's certificate" (the British authorities did not recognize "graphic design" and "lettering" as an artisan's trade), she passed a crash course in window decorating, somewhat hampered by the fact that she was afraid of heights and could not climb ladders. She arrived in Tel Aviv almost penniless, her belongings, apart from a small suitcase, retained in Jaffa harbour as a result of the 1933 Arab strike against Jewish immigration. She got her first job designing for an exhibition in honour of Bialik's

found employment in designing, and sometimes executing, lettering for their buildings. Eric Mendelsohn (the architect of the Old Hadassah Hospital on Mount Scopus, for which she also designed a mosaic floor), Neufeld (the New Hadassah Hospital at Ein Karem) and others utilized her services. Her lettering style, particularly in Hebrew, can be recognized easily on these and other buildings. We saw at her home trial slabs of different coloured stone incised with Hebrew and Roman lettering which she made before designing inscriptions for execution — typical of the painstaking, thorough way in which Miss Baruch always went about her work. A striking and easily visible example of her art can be seen at the Hebrew Union College on King David Street in Jerusalem.

Life in Jerusalem in the 1930's and during World War II was not easy. Customers for first-rate graphic design and lettering were not plentiful, and the Jewish communal institutions lacked funds.

Among the firms for which Franziska Baruch worked was the sign-painter Dresdner-Drori in Jerusalem, who executed her lettering with feeling and exactitude — business signs, metal plates incised with lettering for offices, and cut-out letters. Other firms for which she worked comprised the Palestine-Egypt Lloyd (later Pel-tours) whose owner Turnowsky founded the now famous art publishers company. She did the window displays for their Jerusalem, Cairo and Beirut offices, their logo and much of their advertising work. Another important customer was the Palestine Post (later Jerusalem Post) for whom Franziska drew maps — a major occupation for her during the war years. Once, when she showed to the journalist C.Z. Kloetzel a map she thought particularly successful and nice-looking, Kloetzel said jokingly: "Praise yourself, my chicken, I'm going to sell you!"

When graphic work was hard to come by, she tried her hand at other projects. At the beginning of the war, when powdered sugar was still available, she made marzipan, incised with lovely designs cut by her in plaster-of-paris and packed in (needless to say) well-designed cardboard boxes with the trade mark

Jewish Jerusalem's foremost delicatessen S-s in Jaffa Street indignantly rejected her Adam-and-Eve design as obscene; otherwise they sold quite well, until powdered sugar became unobtainable.

For the beer-drinking British she

Design for the cover of the Schocken almanac

her interview. She got the job. On her way out, she was taken to Schocken's private secretary to have her expenses refunded. Mrs. Birnbaum would not hear of cheap hotels, sandwich lunches and 4th class travel, and repaid her at the rate for business executives — "after all", she said, "you are an artist!" Mother and daughter Baruch lived for weeks on the reimbursement for this trip. Franziska later did much work for Schocken — for his publishing house;

birthday, held in a shed in the far north of Tel Aviv, on the site later to become the Levant Trade Fair of 1935. The architect of this exhibition, Zhapushnikov (Arie Elhanani), had heard of her from a common acquaintance, the architect Heinz Rau, one of the few people in Palestine who knew her. Rau later persuaded her to come to Jerusalem, at that time much less provincial than tiny Tel Aviv. He introduced her to other architects, and through them she

ment took part as an exhibitor, such as the *Pressa*, the international press exhibition in Cologne in or about 1925, and the *Gesolei*, International Health Exhibition in Düsseldorf, during the same period.

She had indeed prepared the graphics and lettering for the Reich pavillion at *Pressa*, when the architect who was in charge of the exhibition suddenly fell ill, and Franzisca was asked to supervise the work and see that the pavillion was ready in time for the opening. Although she had no experience of this kind of work, she jumped into the breach (incidentally, from Berlin to Cologne, she travelled 2nd class instead of the usual 4th class, for the first time in her life) and found herself in charge of a gang of rowdy workmen. These carpenters, electricians and other workers moved as slowly as possible during the day in order to get overtime pay for evening and night work. But the young girl student managed somehow to win their trust, and when they put down tools after midnight, regaled them with beer and sausages until they were ready to carry on. The pavillion was ready in time for the opening, and Franzisca returned to Berlin. A few days later she was called to the Director-General of the Ministry, who had her expense sheet in front of him; he asked her how she had managed to consume in less than a fortnight 287 bottles of beer and 522 pairs of sausages. Her expense sheet was approved after she had told her story.

During the twenties and up to Hitler's rise to power in 1933 Franzisca designed book-covers, wrapping paper, coins, children's toys cut from wooden bars, ex libris, and her first book of poetry, (Chinese poems translated into German). Among her binding designs was a Hebrew book by Rabbi Moses Gaster, Chief Rabbi of Britain, *Haketuba* (The marriage contract), Berlin, 1924, poems by Klatzkin in Yiddish and Hebrew, and an Israel Encyclopedia and other Hebrew books for the Hebrew Publishing House Eshkol, Berlin and Jerusalem. During the same period (1918-1924) Jakob Steinhardt was asked to illustrate a bibliophile edition of the Haggadah, originally in etchings, (ca. 1921) but she convinced him to change them into woodcuts. Steinhardt, who had seen Franzisca's German lettering, asked her to write the Hebrew and German text. Franzisca at that time knew nothing about Hebrew lettering, but did not shy away from the challenge. She went to the large, amply stocked library of

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ האזינו השמים ואדברה תשמ האזינו השמים ואדברה ו האזינו השמים

אבנדהוזהטיכךלמסנזסעפפצקרת...:!!'') (1)

0987654321*§-

Sample of "Stam" type (See also Hebrew version of this article)

the Jewish community of Berlin and started, first to study, and then to copy by pen and reed the Ashkenazi lettering of the Prague Haggadah of 1520 and other medieval and later Hebrew manuscripts. With her usual thoroughness she entered into the form and spirit of the Hebrew letter so well that the resulting work — the lettering of the Haggadah — was judged to be fine enough for a new Hebrew printing type.

Franzisca approached Tcherkassky, in charge of Hebrew and oriental type cutting at the Berthold Typefoundry in Berlin. The type was faithfully rendered into lead and issued under the name of *Stam* (later, open letters under the name of *Rahel* and a condensed version named *Ramban* were added, without Franzisca's cooperation or permission).

The young artist was never paid for one of the most successful Hebrew types of the 1920's and 30's. She modeled a second Hebrew typeface on Ashkenazi lettering of the same period. This was commissioned by Prof. Leo Ary Mayer, the orientalist. It was cast at the foundry of the Enschedé printing establishment in Holland, but did not appear on the

market. This type, named Mayer-Baruch, was also brought out later by the Jerusalem Typefoundry but it did not become popular.

The original Steinhardt Haggadah was commissioned by Erich Goeritz in a woodcut edition limited to 200 copies in 1921/22. It was so popular that he re-issued it in an inexpensive edition in 1923-25 without Franzisca's permission (Dvir issued a facsimile edition of the Haggadah in 1979).

Similarly, the Book of Jonah was published in 1953, and the Book of Ruth in 1957, both with lettering by Franzisca and illustrated by Steinhardt, and published by the Jewish Publication Society.

Franzisca's first contact with Schocken, for whom she did so much work later, came about as follows. She had been lettering parchment labels for the Hebrew incunabula in the collection of Marx, later publisher of Aron Freiman's *Thesaurus Typographiae Hebraicae Saeculi XV* (1924-31). Salman Schocken had seen the bindings and wanted her to do the same for his collection of incunabula and rare Hebrew books. She received a letter inviting her to Schocken's department store in Zwickau. For

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. יערף כמסר לקחי תול כסל אמרתי. כסעירים עלי
האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. יערף כמסר לקחי תול כסל אמר
האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. יערף כמסר ל

0987654321-()..?;!:..

Sample of "Meir-Baruch" type

P.O.B. 4368 JERUSALEM. SPRING 1984

PEOPLE OF THE BOOK

Franziska Baruch

Henri Friedlaender and I went to interview Franziska Baruch on a wintry afternoon. Although I had known her and of her since I came to Jerusalem in 1939, I did not quite know what to expect. She is, after all, 83 years old. However, when I entered the fourth-floor, walk-up flat in Shmuel Hanagid Street in Jerusalem, any apprehensions I might have had were immediately dispersed. Her tall, lean figure is that of a woman much younger than her years, and so is her personality – straightforward yet modest, vividly recalling events and persons sixty years back, and in speaking of and showing us her work, her strong artistic personality comes through immediately. She is a warm, cordial hostess, and sitting in her sparsely furnished living room, the strongest visual impression is a window giving us the most marvellous view over the new and old city of Jerusalem and Mount Scopus.

In her life, as in her art, she concentrates always on the essential, spurning the merely decorative. The view from her window makes the hanging of pictures on her walls superfluous. The Contents of the wooden cabinets containing Franziska's work are graphic treasure-troves. Apart from the lettering and graphics coming out of the drawers, there are slabs of many-coloured stone incised with trial lettering, ceramic tiles, medallions and bas-reliefs, wooden toys cut by herself, and many other colourful things.

And when we sat down to a lavish tea she had prepared and insisted that we partake, her vivid reminiscences captivated us, creating immediately an atmosphere of easy sharing in the spirit of years long past.

Franziska Baruch was born in Hamburg, Germany, in 1901. She studied

graphic design and lettering at the Staatliche Kunstgewerbeschule Berlin (State School of Arts and Crafts). Today she is extremely modest when telling about her student days, yet it is obvious that she was an extraordinarily gifted student. A few facts make us see her varied talents.

In 1920 she was awarded the first prize in a competition to design Christmas plates for the Royal Porcelain Manufacture of Berlin, founded by Frederic II in the 18th century.

During the early 1920's until the rise of the Nazis she worked regularly for the *Reichskunstwart* (Reich Art Counselor) of the Weimar Republic, Edwin Redslob. This official was in charge of graphic design for the

government. Among her more curious jobs was the design of the decorations (including very interesting versions of the German Republic's coat of arms) at the occasion of the 1924 state visit of King Amanullah of Afghanistan, the first royal personage to visit the Republic after the revolution and dethronement of the Kaiser. She not only designed but wood-engraved the emblems to be printed on silk streamers for the banquet table decorations, and hand-lettered addresses to the royal visitor. She also wrote on parchment many other festive addresses, certificates of honour and other documents for the Reich Government. Among her other tasks was the design and lettering of inscriptions for exhibitions in which the govern-

ברחיה בעדי לעולם ותעל
 משחת חיי יהודה אלהי:
 בהתעטף עלי נפשי אתי יהודה
 זכרתי ותבוא אליך תפלת
 אל-היכל קדשך:
 משמרים הבלי-

Page from Book of Jonah (1953)